

Tomasz PEŁECH

<https://orcid.org/0000-0002-3722-568X>

Wydział Historii Uniwersytetu Warszawskiego

Studia nad tytułaturą Baldwina I, króla Jerozolimy (1100–1118)

Zarys treści: Przedmiotem analizy jest tytułatura Baldwina I, króla Jerozolimy w latach 1100–1118. Na podstawie korpusu źródeł dyplomatycznych, uzupełnionych o materiał sfragistyczny oraz zabytki historiograficzne, przedstawiono kontekst społeczno-polityczny kształtowania się królewskiego tytułu, wykuwającego się w czasie konfliktu między monarchą a patriarchą jerozolimskim Dagobertem z Pizy o władzę nad świętym miastem. Stąd też szczególną rolę w tytułaturze i programie ideologicznym Baldwina I odgrywała Jerozolima.

Abstract: The article analyses the title of Baldwin I, the king of Jerusalem between 1100 and 1118. Based on a corpus of diplomatic sources, supplemented by sphragistic material and historiographical sources, the text presents the socio-political context of the formation of the royal title, forged during the conflict between the monarch and the Patriarch of Jerusalem, Dagobert of Pisa, over the rule of the Holy City. Hence, Jerusalem played a special role in Baldwin I's title and his ideological programme.

Słowa kluczowe: Baldwin I (1100–1118), tytułatura, Królestwo Jerozolimy, Jerozolima, Dagobert (Daimbert) z Pizy

Keywords: Baldwin I (1100–1118), honorific title, Kingdom of Jerusalem, Jerusalem, Dagobert (Daimbert) of Pisa

Pierwszym łacińskim władcą Jerozolimy, który przybrał tytuł królewski, był Baldwin z Boulogne¹. Koronacja miała miejsce w Betlejem 25 XII 1100 i wzbudziła wątpliwości w środowisku krzyżowców, gdyż stanowiła w swojej istocie akt sakralny, wywyższający postać namaszczonego króla ponad innych przedstawicieli elity politycznej. Jak zanotował kapelan Baldwina I, Fulcher z Chartres: „Nato miast króla nie czyni się wbrew prawu, bowiem został wybrany prawnie i z woli Bożej, konsekrowany i uświęcony prawdziwym błogosławieństwem. Każdy, kto przyjmuje tę władzę królewską wraz ze złotą koroną, przyjmuje także zaszczytny ciężar bronięcia sprawiedliwości”². Obiór królewskiej

¹ Ujęcia monograficzne, zob. H.E. Mayer, *Études sur l'histoire de Baudouin Ier, roi de Jérusalem*, w: tenże, *Mélanges sur l'histoire du royaume latin de Jérusalem*, Paris 1984, s. 10–91; S.B. Edgington, *Baldwin I of Jerusalem, 1100–1118*, Abingdon–New York 2019. Analiza tytułatury Baldwina I w niniejszym tekście opiera się przede wszystkim na źródłach łacińskich. Wspomnieć warto, że również źródła ormiańskie, muzułmańskie, syryjskie czy bizantyńskie przedstawiały Baldwina z Boulogne jako monarchę Jerozolimy, zob. np. Matthew of Edessa, *Armenia and the Crusades, Tenth to Twelfth Centuries. The Chronicle of Matthew of Edessa*, tłum. A.E. Dostourian, Lanham–New York–London 1993, s. 176, 187; *Annae Comnenae Alexias*, t. 1–2, wyd. D.R. Reinsch, A. Kambylis, Berolini–Novi Eboraci 2001, XI, 8, 1, s. 346; więcej: T. Pelech, *Baldwin z Boulogne w opinii Anny Komneny na kartach Aleksjady*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 20, 2021, nr 1, s. 73–96.

² *Fulcheri Carnotensis Historia Hierosolymitana (1095–1127)*, wyd. H. Hagenmeyer, Heidelberg 1913 [dalej: FC], II, VI, 3, s. 386: „rex etiam contra iussa non praeficitur, nam iure et secundum Deum electus, benedictione authentica sanctificatur et consecratur, qui cum suscepit regimen illud cum corona aurea, suscepit quoque iustitiae obtinendae onus honestum” (jeżeli nie zaznaczono inaczej, tłumaczenia są dziełem autora).

tytulatury przez Baldwina z Boulogne był więc niezwykle ważnym wydarzeniem w nowo powstałym Królestwie Jerozolimy, stanowiącym ideowe *novum*³. Wystarczy wspomnieć, że jego brat i poprzednik, Gotfryd z Bouillon, nie przyjął tytułu króla, gdyż ani on, ani inni krzyżowcy nie chcieli tego z powodów politycznych i religijnych⁴. Ponadto sam Baldwin I nie koronował się w Jerozolimie, gdyż spotkał się z silną opozycją wewnętrzną, kierowaną przez patriarchę Dagoberta (Daimberta, Daiberta) z Pizy oraz pana Tyberiady i Hajfy, Tankreda⁵. Wybór miejsca aktu koronacji uzasadniono tym, że nie powinien się on odbywać tam, gdzie Chrystus nosił koronę cierniową i poniósł śmierć⁶. Bezprecedensowy czyn Baldwina z Boulogne miał więc wielkie znaczenie dla współczesnych, o czym świadczą choćby słowa Radulfa z Caen, zapisane *post factum* w latach ok. 1112–1118 w *Gesta Tancredi*. Autor przypisał (w świetle narracji: przyszłemu) królowi nie tylko pochodzenie od Karola Wielkiego („a magno ille rege Carolo genus trahens”), ale także wskazał, że był on predysponowany swoim urodzeniem, aby zasiąść na tronie Dawida („super solium David sessurus divinitus trahebatur”)⁷. Biorąc pod uwagę wskazane tło ideologiczno-polityczne, warto postawić pytanie, jaki właściwie tytuł przybrał Baldwin I? Czy założenie *a priori*, że był to „król Jerozolimy” (np. *rex Ierusalem*), jest właściwe i potwierdzone źródłowo? Jakim tytułem (bądź tytułami) i w jakim okresie posługiwał się Baldwin I i co mógł (mogły) on(e) wyrażać?

Stan badań

Udzielenie odpowiedzi na postawione powyżej pytania pozwoli na lepsze poznanie kultury politycznej Królestwa Jerozolimskiego w jego najwcześniejszym etapie kształtowania, czyli w latach 1100–1118. Nie ulega wątpliwości, że tytuł był probierzem chwały i pozycji społecznej danego władcy, wyznaczającym często jego osobiste ambicje, zakres i bieżący układ władzy, odzwierciedlając terytorium, nad którym panował bądź chciał panować⁸. Tymczasem dokładna analiza tytulatury poszczególnych łacińskich władców Jerozolimy w okresie wypraw krzyżowych (1099–1291), w tym także Baldwina I, nie budziła dotychczas żywego zainteresowania historyków krucjat. Szczególnym wyjątkiem są studia nad tytułem, który w 1099 r. przyjął Gotfryd z Bouillon⁹. Znaczące jest, że jego następcy w Jerozolimie nie

³ H.E. Mayer, *Das Pontifikale von Tyrus und die Krönung der lateinischen Könige von Jerusalem. Zugleich ein Beitrag zur Forschung über Herrschaftszeichen und Staatssymbolik*, „Dumbarton Oaks Papers”, 21, 1967, s. 151–152; É. Crouzet-Pavan, *Le mystère des rois de Jérusalem 1099–1187*, Paris 2013, s. 189–192.

⁴ FC, II, VI, 1, s. 385; *Le „Liber” de Raymond d’Aguilers*, wyd. J.H. Hill, L.L. Hill, Paris 1969 [dalej: RA], s. 152; L. Ferrier, *La couronne refusée de Godefroy de Bouillon: eschatologie et humiliation de la majesté aux premiers temps du royaume latin de Jérusalem*, w: *Le Concile de Clermont de 1095 et l’appel à la croisade. Actes du colloque universitaire international de Clermont-Ferrand (23–25 juin 1995)*, Roma 1997, s. 245–265; B. Weiler, *The Rex Renitens and the Medieval Ideal of Kingship, ca. 900 – ca. 1250*, „Viator”, 31, 2000, s. 1–42; J. Rubenstein, *Godfrey of Bouillon vs. Raymond of Saint-Gilles. How Carolingian Kingship Trumped Millenarianism at the End of the First Crusade*, w: *The Legend of Charlemagne in the Middle Ages: Power, Faith, and Crusade*, red. M. Gabriele, J. Stuckey, Basingstoke 2008, s. 59–75.

⁵ FC, II, III, 14, s. 368–369; por. *Willelmi Tyrensis archiepiscopi Chronicon*, wyd. R.B.C. Huygens, Turnhout 1986 [dalej: WT], X, 4, s. 456–458; 7, s. 461–462; M. Matzke, *Daibert von Pisa: Zwischen Pisa, Papst und erstem Kreuzzug*, Sigmaringen 1998, s. 187–197; A.V. Murray, *Daimbert of Pisa, the Domus Godefridi and the Accession of Baldwin I of Jerusalem*, w: *From Clermont to Jerusalem. The Crusades and Crusader Societies, 1095–1500*, red. A.V. Murray, Turnhout 1998, s. 81–102; o zapisie imienia patriarchy zob. M. Matzke, *Daibert von Pisa*, s. 19–22.

⁶ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana. History of the Journey to Jerusalem*, wyd. S.B. Edgington, Oxford 2007 [dalej: AA], VII, 43, s. 550.

⁷ *Gesta Tancredi in expeditione Hierosolymitana auctore Radulfo Cadomensi*, w: *Recueil des historiens des croisades, Historiens occidentaux*, t. 3, Paris 1866, 37, s. 633.

⁸ Klasyczne studia zawierające bogaty kwestionariusz badawczy nad tytulaturą władców łacińskiego Zachodu, zob. H. Wolfram, *Intitulatio I. Lateinische Königs- und Fürstentitel bis zum Ende des achten Jahrhunderts*, Wien–Köln–Graz 1967; *Intitulatio II. Lateinische Herrscher- und Fürstentitel im neunten und zehnten Jahrhundert*, red. H. Wolfram, Wien–Köln–Graz 1973; *Intitulatio III. Lateinische Herrschertitel und Herrschertitulaturen vom 7. bis zum 13. Jahrhundert*, red. H. Wolfram, A. Scharer, Wien–Köln–Graz 1988.

⁹ J. Riley-Smith, *The Title of Godfrey of Bouillon*, „Bulletin of the Institute for Historical Research”, 52, 1979, s. 83–86; J. France, *The Election and Title of Godfrey de Bouillon*, „Canadian Journal of History”, 18, 1983, s. 321–330; A.V. Murray, *The Title of Godfrey of Bouillon as Ruler of Jerusalem*, „Collegium Mediaevale”, 3, 1990, s. 163–178; S. John, *Gotfryd z Bouillon, książę Dolnej Lotaryngii, władca łacińskiej Jerozolimy ok. 1060–1100*, tłum. G. Smółka, Oświęcim 2018, s. 191–207.

doczekali się równie drobiazgowych analiz. Wystarczy odnotować, że Susan B. Edgington więcej uwagi niż bohaterowi swojej książki, Baldwinowi z Boulogne, poświęciła jego bratu, wiele pisząc o sprawie *advocatus Sancti Sepulchri*, nie wspominając przy tym słowem o złożoności sprawy tytułatury pierwszego króla Jerozolimy¹⁰. Brytyjska badaczka nie podjęła choćby próby odpowiedzi na podstawowe pytanie: jakim tytułem i w jakim okresie posługiwał się Baldwin I? Niewiele więcej proponuje też Alan V. Murray w pracy poświęconej drugiemu królowi Jerozolimy, Baldwinowi z Le Bourg (1118–1131), który tej tematyce poświęca zaledwie dwa akapity, w jednym poruszając jedynie temat pieczęci królewskiej¹¹.

We wskazanych pracach wykorzystanie materiału dyplomatycznego, głównego źródła dla badań tytułatury, jest znikome i znacząco ustępuje studiom nad przekazami narracyjnymi Fulchera z Chartres, Alberta z Akwizgranu czy Wilhelma z Tyru. Jest to o tyle zaskakujące, że już John L. La Monte zwięźle scharakteryzował sprawę tytułu wykorzystywanego przez królów jerozolimskich od panowania Baldwina I (1100–1118) aż po rządy Jakuba II Bękart, króla Cypru (1463–1473), zauważając, że o jego zmianie w czasie oraz ujednoczeniu do formuły „per Dei gratiam in sancta civitate Jerusalem Latinorum rex” („z Bożej łaski król Łacinników w świętym mieście Jerozolimie”) można mówić dopiero od rządów Baldwina III (1143–1163) do czasów Gwidona z Lusignan (1186–1192)¹². Ponadto w początkowym okresie tytuł królewski charakteryzował się znaczną płynnością i pierwsi trzej królowie, Baldwin I, Baldwin II oraz Fulko (1131–1143), rzadko posługiwali się jego jedną ustaloną wersją. Wywód J.L. La Monte cierpi jednak wskutek nadmiernego uproszczenia, gdyż autor potraktował sprawę tytułatury wskazanych wyżej trzech władców zbyt ogólnie. I tak np. Baldwin II nie tylko stosował formuły „Dei gratia rex Iherusalem Latinorum secundus” („z Bożej łaski drugi król Jerozolimy Łacinników”) oraz „Dei gratia latinitatis Ierosolimorum rex secundus” („z Bożej łaski drugi łaciński król Jerozolimy”), ale także inne, rzadziej występujące w materiale źródłowym, jak choćby „rex Balduinus secundus Francorum rex Iherusalem” („król Baldwin drugi król Jerozolimy Franków”)¹³. Niemniej brak wykorzystania pracy J.L. La Monte w nowszych studiach poświęconych pierwszym władcom Królestwa Jerozolimy jest zauważalny¹⁴. Zwłaszcza że w obliczu istnienia nowych narzędzi warto krytycznie odnieść się do zaproponowanych ustaleń.

W tym kontekście należy przywołać prace niemieckiego badacza Hansa E. Mayera, który przygotował nowe wydanie dokumentów wytworzonych w Królestwie Jerozolimskim oraz na Cyprze od końca XI do początków XIV w.¹⁵ Jest to pierwsze od czasów Reinholda Röhrichta opracowanie źródeł dyplomatycznych z terenów Outremer, uzupełniające i weryfikujące wykorzystywany w historiografii materiał¹⁶. Każdy dokument w *Die Urkunden der lateinischen Könige von Jerusalem* został poprzedzony erudycyjnym komentarzem przedstawiającym historię i wcześniejsze wydania danego dokumentu oraz krytycznym wydaniem tekstu łacińskiego lub starofrancuskiego, jeśli taki się zachował. Ponadto H.E. Mayer zbadał funkcjonowanie kancelarii Królestwa Jerozolimskiego¹⁷, a także, wraz z Claudią Sode, zebrał i opracował pieczęcie królewskie, dając wgląd w kształtowanie się królewskiej ideologii oraz aparatu administracyjnego władców Jerozolimy¹⁸. Co ważne ze względu na charakter wskazanych prac poświęconych w pierwszej

¹⁰ S.B. Edgington, *Baldwin I of Jerusalem*, s. 61–63.

¹¹ A.V. Murray, *Baldwin of Bourcq. Count of Edessa and King of Jerusalem (1100–1131)*, Abingdon–New York 2019, s. 98, 111.

¹² J.L. La Monte, *Monarchia feudalna w łacińskim Królestwie Jerozolimskim w latach 1100–1291*, tłum. K. Ziółkowski, Oświęcim 2015, s. 124–126; twierdzenie to wykorzystał S. Runciman, notując, że: „Z początku oficjalny tytuł króla nie był ściśle ustalony, w okresie późniejszym przyjęła się formuła *per Dei gratiam in sancta civitate Jerusalem Latinorum rex*”, tenże, *Dzieje wypraw krzyżowych*, t. 2: *Królestwo Jerozolimskie i frankijski Wschód 1100–1187*, tłum. J. Schwakopf, Katowice 2009, s. 263.

¹³ *Rex Balduinus secundus Francorum rex Iherusalem*, zob. *Die Urkunden der lateinischen Könige von Jerusalem*, t. 1–4, wyd. H.E. Mayer, Hannover 2010 [dalej: UKJ], nr 123, s. 286–287; „*miseratione Iesu Christi rex Ierosolymorum*”, zob. *Cartulaire général de l'ordre du Temple, 1119?–1150*, red. M. d'Albon, Paris 1913, nr 1, s. 1.

¹⁴ Pracy J.L. La Monte brak w bibliografii monografii Baldwina I (S.B. Edgington, *Baldwin I of Jerusalem*, s. 193–198) i Baldwina II (A.V. Murray, *Baldwin of Bourcq*, s. 232–251).

¹⁵ UKJ, zob. przyp. 13.

¹⁶ *Regesta Regni Hierosolymitani*, t. 1–2, wyd. R. Röhricht, Innsbruck 1893–1904 [dalej: RRH].

¹⁷ H.E. Mayer, *Die Kanzlei der lateinischen Könige von Jerusalem*, t. 1–2, Hannover 1996.

¹⁸ H.E. Mayer, C. Sode, *Die Siegel der lateinischen Könige von Jerusalem*, Wiesbaden 2014; zob. G. Schlumberger, F. Chandon, A. Blanchet, *Sigillographie de l'Orient latin*, Paris 1943; H.E. Mayer, *Das Siegelwesen des Kreuzfahrerstaaten*, München 1978.

kolejności problemom źródłoznawczym, nie zostały podjęte szczegółowe studia nad tytułaturą poszczególnych panujących w Outremer, a więc ta kwestia wciąż pozostaje otwarta i możliwa do uzupełnienia.

Jednym z głównych ustaleń w odniesieniu do panowania Baldwina I we wskazanych wyżej pracach jest to, że zorganizowana kancelaria królewska nie istniała przed 1115 r., gdy poświęcony został pierwszy kanclerz Pagan¹⁹. Przed tą datą dokumenty tworzone były *ad hoc*, np. przez skrybę o imieniu Robert, który pojawił się m.in. w dokumencie z 1112 r., a wcześniej pracował dla Gotfryda z Bouillon, Tankreda czy kanoników Grobu Świętego²⁰. Przez niemal cały okres panowania brakowało więc Baldwinowi I stabilnych struktur kancelaryjnych, co mogło wpływać na brak ujednoczonego wzorca tytułów stosowanych w dyplomach (zob. aneks). Natomiast pieczęć wraz z tytułaturą królewską została wprowadzona niemal na samym początku panowania Baldwina I, gdyż już w dokumencie wystawionym przez Ewremara z Théroouanne (zm. po 1124), patriarchę Jerozolimy w latach 1102 – ok. 1105/1107, datowanym na 1 X 1102 – 24 III 1103, znajduje się potwierdzenie wykorzystania pieczęci królewskiej²¹. Podobne świadectwo znajduje się na późniejszym dyplomie Gibelina z Arles (ok. 1045–1112), patriarchy Jerozolimy w latach 1107–1112, datowanym na ok. 24 IX – 10 XI 1112²². Jak dowodzi Robert Kool, w obliczu braku zorganizowania kancelarii pieczęć była osobistym dziełem Baldwina I, który miał się zaangażować w stworzenie wyobrażeń ikonograficznych i legendy, tak aby podkreślały nierozzerwalny związek między monarchą a świętym miastem²³. Na jej awersie znajduje się koronowany król siedzący na tronie, trzymający w lewej ręce jabłko z krzyżem, a w prawej długie berło z krzyżem. W legendzie znajduje się łaciński napis: +BALDVINVS DEI GRA(TIA) REX HIERVSALEM. Na rewersie przedstawiono Jerozolimę symbolizowaną przez blankowany mur i bramę, za którą, od lewej do prawej, znajdują się: kościół Grobu Świętego, Wieża Dawida z dwiema kopułami oraz *Templum Domini* (Kopuła na Skale) zwieńczona krzyżem. W legendzie widnieje łacińska legenda: +CIVITAS REGIS REGVM OMNIVM, będąca nawiązaniem do tytułu Chrystusa jako „króla królów”²⁴. Można założyć, że królewski tytuł napieczony Baldwina I, zawierający formułę dewocyjną *dei gratia*, a ideologicznie powiązany z symboliką świętego miasta Jerozolimy, wykazywał się stabilnością choćby ze względów technicznych i nie podlegał znacznym zmianom w czasie. W zarysowanym kontekście warto będzie postawić pytanie, czy tytułatura sfragistyczna i dyplomatyczna pierwszego króla Jerozolimy są analogiczne w świetle analizy porównawczej?

Korpus źródeł dyplomatycznych

Podstawowy korpus źródeł brany pod uwagę w niniejszym artykule liczy 63 dokumenty, które powstały w okresie panowania Baldwina I w latach 1100–1118. Zostały one opracowane i wydane w *Die Urkunden der lateinischen Könige von Jerusalem* oraz uzupełnione o jeden dyplom nieuwzględniony przez H.E. Mayera, wydany w *Le Cartulaire du Chapitre du Saint-Sépulcre de Jérusalem*²⁵. Możliwa do rekonstrukcji tytułatura Baldwina I w źródłach dyplomatycznych, zawierająca więcej niż wspomnienie z regestów w postaci zapisu *rex Balduinus*, znajduje się na 20 spośród 39 wystawionych przez króla dokumentów obecnych w bazie źródłowej, co wynosi ok. 51%. Jednakże dyplomów zachowanych w całości lub znacznej części jest tylko 10, co stanowi ok. 26% zbioru²⁶. Charakteryzują się one największą

¹⁹ UKJ, nr 58, s. 189; H.E. Mayer, *Die Kanzlei*, s. 9–45, 60–71, 443–452.

²⁰ UKJ, nr 52, s. 179; H.E. Mayer, *Die Kanzlei*, s. 59, 379–393.

²¹ UKJ, nr 24, s. 128: „Hec predicta sic constituit et istud inde privilegium sigillo regio signans”.

²² UKJ, nr 46, s. 172.

²³ R. Kool, *Civitas regis regvm omnivm. Inventing a Royal Seal in Jerusalem, 1100–1118*, w: *Crusading and Archaeology. Some Archaeological Approaches to the Crusades*, red. V. Shotten-Hallel, R. Weetch, London 2021, s. 245–262.

²⁴ Ap 19,16; A. Spaer, *A Seal of Baldwin I, King of Jerusalem*, „Numismatic Chronicle”, 142, 1982, s. 157–159.

²⁵ *Le Cartulaire du Chapitre du Saint-Sépulcre de Jérusalem*, wyd. G. Bresc-Bautier, Paris 1984 [dalej: CCSSJ], nr 122, s. 247–248.

²⁶ Są to: UKJ, nr 29, s. 137–143; nr 31, s. 146–149; nr 32, s. 149–151; nr 40, s. 159–164; nr 42, s. 165–168; nr 52, s. 177–179; nr 56, s. 183–185; nr 57, s. 185–187; nr 58, s. 187–189; nr 64, s. 195–198; zob. też aneks z tytułaturą Baldwina I w dokumentach królewskich, zamieszczony na końcu niniejszej pracy.

wartością poznawczą, gdyż tylko na nich pojawia się intytulacja oraz formuła dewocyjna. Treść pozostałych dokumentów uwzględnionych przez wydawcę (oznaczonych głównie jako *deperdita*) jest rekonstruowana z późniejszych regestów lub wyciągów z innych źródeł, przez co charakteryzują się one różnym stopniem zachowania oraz przydatności w ustaleniu tytułatury Baldwina I. Ponadto można wziąć pod uwagę pięć dodatkowych dyplomów klasyfikowanych jako falsyfikaty, z których jeden przekazuje informacje o tytule królewskim. Podaje on mianowicie formę w języku starofrancuskim: „par la grace de Dieu roy de Hierusalem”, co stanowi dokładne odbicie łacińskiej formuły *per dei gratiam rex Hierusalem*, pojawiającej się na znanych dokumentach królewskich (zob. aneks)²⁷. Niemniej, o czym świadczy wykorzystany język zapisu, jego datacja jest późna i niekoniecznie może odzwierciedlać realia lat 1100–1118.

W przypadku pozostałych 24 dokumentów wystawcami byli przedstawiciele Genui oraz elit świeckich i duchownych Outremer. Baldwin I figuruje na nich jako świadek bądź wspomina się o jego obecności czy też zgodzie na podjęte decyzje. Obecność króla nie tylko uświetniała dany akt (a były to głównie donacje na rzecz instytucji kościelnych), ale przede wszystkim wskazywała na zakres jego władzy. Aktywność królewska świadczy o tym, że w świetle zaczynającego się kształtować prawa Królestwa Jerozolimy zgoda władcy była niezbędna we wszelkich transakcjach majątkowych czy też innych decyzjach znacznej wagi politycznej, jak w przypadku rozsądzania sporów o przynależność terytorialną, podległość administracyjną lub kościelną²⁸. Tytułatura władcy w dyplomach niekrólewskich, często rekonstruowanych z późniejszych regestów, nierzadko ma niepełną formę, nie oddając przy tym jej oficjalnej wersji. Dlatego też głównym obiektem rozważań będą dokumenty królewskie, stanowiące właściwe źródło do poznania ideologii władzy monarszej.

Spośród 20 dokumentów wystawionych przez króla zawierających oryginalne brzmienie tytułatury, z lat 1100–1108/1109, w korpusie znajduje się 6 dokumentów, z których 3 przetrwały niemal w całości. W latach 1109/1110–1114 powstało 8 dyplomów, z czego w całości bądź znacznej części zachowało się 5 z nich. Z ostatnich lat rządów Baldwina I, tj. lat 1114/1115–1118, zachowały się 2 dyplomy, oba zawierające intytulację i formułę dewocyjną. Datację 3 pozostałych i niezachowanych dokumentów określa się na lata 1110–1118. W badaniu tytułatury Baldwina I należy mieć zatem na uwadze skromny i wyrywkowy charakter zachowanych źródeł dyplomatycznych, spośród których największą wartość poznawczą ma 10 dokumentów królewskich zachowanych w całości bądź znacznej części.

Tytułatura w początkach panowania Baldwina I (1100 – ok. 1104) – początek formuły *Balduinus rex primus*?

Wziąwszy pod uwagę wzmiankowaną fragmentaryczność bazy źródłowej, warto nadmienić, że najwcześniejsze dokumenty uwzględnione w *Die Urkunden der lateinischen Könige von Jerusalem* mają nikłą wartość w kwestii badań nad tytułaturą monarszą. W dokumencie datowanym na okres 11 XI 1100 – 8 lub 24 III 1101, odnoszącym się do umowy między Baldwinem I a Tankredem, wówczas księciem Galilei i najpotężniejszym wasalem królewskim, pojawia się tytuł *rex Ierusalem* („król Jerozolimy”)²⁹. Niemniej oryginał dyplomu zaginął, a jego treść wydawca powielił z *Historia Ierosolimitana* Alberta z Akwizgranu. Wartość tej wzmianki jest zatem relatywnie niska, nie przedstawia bowiem pełnej tytułatury władcy, a jedynie wspomina o monarsze i opisanym przez kronikarza wydarzeniu³⁰. Ponadto

²⁷ UKJ, App. II/12, s. 1473–1475.

²⁸ O kształtowaniu się zakresu władzy królewskiej w Jerozolimie zob. np. S. Tibble, *Monarchy and Lordships in the Latin Kingdom of Jerusalem, 1099–1291*, Oxford 1989; H.E. Mayer, *Kings and Lords in the Latin Kingdom of Jerusalem*, Aldershot 1994.

²⁹ UKJ, nr 19, s. 123 (aneks, nr 1). W kwestii datacji warto zwrócić uwagę, że wydawca uwzględnia możliwość wykorzystania przez krzyżowców kalendarza pizańskiego, charakteryzującego się początkiem roku wyznaczonym na 25 marca; o Tankredzie zob. F. Petrizo, *The Ancestry and Kinship of Tancred, Prince Regent of Antioch*, „Medieval Prosopography”, 34, 2019, s. 41–83, gdzie dalsza literatura.

³⁰ AA, VII, 44, s. 552–554.

księgi *Historia Ierosolimitana* opisujące panowanie Baldwina I powstały po 1102 r., a Albert z Akwizgranu nie miał dostępu do dokumentów wytworzonych w Outremer, czerpiąc swoją wiedzę głównie od informatorów – uczestników wydarzeń, którzy powrócili na Zachód³¹. Pojawienie się zatem tytułu *rex Ierusalem* („król Jerozolimy”) już w 1100 r. nie jest poświadczony w źródłach dyplomatycznych, podczas gdy szeroko wykorzystuje się go w zabytkach historiograficznych i epistolograficznych³².

W dokumencie wystawionym dla opactwa na Górze Tabor i datowanym na okres 11 XI 1100 – wiosna 1103 r. nie pojawia się tytułatura królewska. Baldwin I figuruje jako następca Gotfryda z Bouillon („*successor eius Balduinus*”), a obaj bracia zostali zbiorczo określani mianem „*gloriosi Ierosolimitane urbis principes*” („pełni chwały księżęta miasta Jerozolimy”)³³. Zachowany *passus* pochodzi z późniejszego rejestru stworzonego dla potrzeb kancelarii papieskiej Paschalisa II (1099–1118)³⁴. Może stanowić odbicie sytuacji sprzed koronacji Baldwina 25 XII 1100, gdy ten nie posługiwał się jeszcze tytułem królewskim, co zawęziłoby datację zaginionego dokumentu do krótkiego okresu od lipca do grudnia 1100 r. Prawdopodobna wydaje się również projekcja tytułu *princeps*, używanego najpewniej przez Gotfryda z Bouillon, na jego następcę przez rzymskich notariuszy.

W 1104 r. Baldwin I prowadził negocjacje z włoskimi republikami kupieckimi, Wenecją oraz Genuą, w celu pozyskania wsparcia ich flot wojennych w zdobywaniu nadmorskich miast Lewantu, zwłaszcza tych, które posiadały najlepsze porty, tj. Tyru i Akki³⁵. Dyplomatyczne zabiegi władcy pozostawiły materialny ślad w postaci przekazów, które zarejestrowały tytułaturę królewską. Na znanym tylko z późniejszej wzmianki dyplomie datowanym na okres przed 6 V 1104, zawierającym umowę z Wenecją, pojawia się wzmianka: „*Baldoinus rex Hierosolymitanus primus*” („Baldwin pierwszy król Jerozolimski”)³⁶. Choć jest to tylko koniektura wydawcy, to może ona potwierdzać fakt, że w użyciu kancelarii jerozolimskiej pojawiła się fraza odnosząca się do Baldwina jako pierwszego króla. Numeracja władców, nierozzerwalnie związana z tytułaturą jerozolimską, rozpoczęła się od Baldwina I z pominięciem Gotfryda z Bouillon. I tak np. Baldwin II tytułował się jako *rex secundus*³⁷, Fulko to *rex tertius*³⁸, Baldwin III – *rex quartus*³⁹ itd., aż po Jana z Brienne, który używał frazy *rex decimus*⁴⁰. Hugon II Cypryjski, który co prawda w swojej kancelarii wykorzystywał język starofrancuski, ale nawiązywał do poprzedników, w dokumencie datowanym na okres 24 IX – 18 XII 1269 występował jako *dozime roy*, „dwunasty król”⁴¹. Ponadto władcy Jerozolimy, którzy wspominali Baldwina z Boulogne na wysta-

³¹ AA, s. xxiv–xxv, xxvi–xxvii, xxxii; Albert z Akwizgranu sam twierdzi, że pisał *ex auditu et relatione*, czerpiąc z opowiadań nadreńskich krzyżowców; zob. też H. Kleber, *Wer ist der Verfasser der „Chanson d’Antioche“? Revision einer Streitfrage*, „Zeitschrift für französische Sprache und Literatur”, 94, 1984, s. 115–142; S.B. Edgington, *Albert of Aachen and the „Chansons de Geste”*, w: *The Crusades and Their Sources. Essays Presented to Bernard Hamilton*, red. J. France, W.G. Zajac, Aldershot 1998, s. 23–38; por. P. Knoch, *Studien zu Albert von Aachen*, Stuttgart 1966, s. 29–63, który wskazuje na zaginioną lotaryńską kronikę jako główne źródło autora.

³² Albert z Akwizgranu w samej tylko księdze VII, od momentu obioru Baldwina z Boulogne na tron jerozolimski, określa go mianem króla (*rex*) 29 razy, zob. AA, VII, 36–71, s. 538–584; do Baldwina I jako „z Bożej łaski króla Jerozolimy” („*gratia Dei rex Hierusalem* lub *gratia Dei rex Jerosolymitanus*”) zwraca się ok. 1102 r. Anzelm z Canterbury (1033–1109) w listach, zob. *S. Anselmi Opera Omnia*, wyd. D.G. Gerberon, Paris 1854, IV, *Epistola IX*, s. 206; IV, *Epistola XXX*, s. 220–221. Są to pierwsze wzmianki źródłowe, które zawierają zarówno formułę dewocyjną *gratia Dei*, jak i tytuł królewski powiązany z Jerozolimą, ale trzeba zastrzec, że mają charakter zewnętrzny i powstały na terytorium Królestwa Anglii.

³³ UKJ, nr 25, s. 130 (aneks, nr 2).

³⁴ R. Hiestand, *Papsturkunden für Kirchen im Heiligen Lande*, Göttingen 1985, nr 5, s. 97.

³⁵ O zaangażowaniu Wenecji we wczesnym okresie funkcjonowania Królestwa Jerozolimskiego zob. D.E. Queller, I.B. Katele, *Venice and the Conquest of the Latin Kingdom of Jerusalem*, „Studi Veneziani”, 21, 1986, s. 15–43, a zwłaszcza E. Bellomo, *The First Crusade and the Latin East as seen from Venice: the Account of the Translatio Sancti Nicolai*, „Early Medieval Europe”, 17, 2009, nr 4, s. 420–443, gdzie dalsza bibliografia.

³⁶ UKJ, nr 27, s. 131 (aneks, nr 3).

³⁷ UKJ, nr 83, s. 222; nr 84, s. 224; nr 85, s. 226, itp.

³⁸ UKJ, nr 128, s. 297; nr 129, s. 299; nr 130, s. 302, itp.

³⁹ UKJ, nr 210, s. 392; nr 212, s. 395; nr 214, s. 398, itp.

⁴⁰ UKJ, nr 626, s. 1019; nr 629, s. 1025; nr 630, s. 1028, itp.

⁴¹ UKJ, nr 712, s. 1247.

wianych dyplomach, przywoływali go zwykle jako *rex primus*⁴². Zastanawia więc, kiedy wskazana fraza zaczęła być obecna w dokumentach Królestwa Jerozolimy. Tytuł *rex primus* jest obecny na siedmiu dokumentach królewskich powstałych w latach 1104–1118, a także dwóch datowanych na 11 XI 1100 – koniec 1118 r. Ponadto pojawia się na czterech dyplomach niewystawionych przez władcę, a pochodzących z lat 1100–1118. W przypadku trzech dokumentów, jednego wystawionego przez Baldwina I dla Baldwina, biskupa Bejrutu⁴³, drugiego dla kanoników Grobu Pańskiego⁴⁴ oraz trzeciego, którego wystawcą był Gwidon z Milly⁴⁵, należy poczynić zastrzeżenie, że nie tylko się nie zachowały, a informacje o ich treści czerpiemy z późniejszych wyciągów, ale mają również niepewną i rozciąglą w czasie datację (11 XI 1100 – koniec 1111 oraz 11 XI 1100 – 2 IV 1118). Wskazane dyplomy byłyby pierwszym przykładem wykorzystania formuły *rex primus*, gdyby powstały przed 1104 r., aczkolwiek wątpliwe, że pochodzą z tak wczesnego okresu.

Czas aktywności politycznej na terenach palestyńskich Gwidona z Milly (ok. 1090–1126)⁴⁶ można zawęzić na lata 1108–1115, gdy pojawia się w ścisłym kręgu królewskim, będąc świadkiem w dokumentach Baldwina I⁴⁷. Natomiast o istnieniu dokumentu potwierdzającego darowiznę króla na rzecz Baldwina, biskupa Bejrutu, a datowanego na 11 XI 1100 – koniec 1111 r.⁴⁸, H.E. Mayer wnioskuje na podstawie treści późniejszego dyplomu z przełomu 1110 i 1111 r., w którym biskup Baldwin dokonuje zamiany domu w Jerozolimie na dom w Bejrucie ze Szpitalem św. Jana w Jerozolimie⁴⁹ oraz wzmiance o tej transakcji w kartularzu Zakonu Szpitalników, zapisanej pod datą 26 IX 1133⁵⁰. Czas donacji został wskazany tylko przez ogólną wzmiankę o tym, że Baldwin nie był jeszcze wtedy biskupem Bejrutu („antequam essem episcopum”)⁵¹. Musiało to mieć miejsce przed majem 1110 r., kiedy krzyżowcy zdobyli Bejrut i ustanowili tam biskupstwo, ponieważ dopiero wtedy możliwa była transakcja nowo kreowanego biskupa Baldwina ze Szpitalem św. Jana⁵². Niemniej dokument, uznany przez wydawcę za *deperditum*, równie prawdopodobnie mógł w ogóle nie istnieć, a król przekazał nieruchomość w formie ustnej. Podobnie przedstawia się kwestia ostatniego ze wzmiankowanych dokumentów, który poświadcza donację wsi Al-Bira przez Baldwina I na rzecz kanoników Grobu Pańskiego w Jerozolimie⁵³. O istnieniu dyplomu potwierdzającego królewski dar wydawca wnosi na podstawie znacznie późniejszej wzmianki z ok. 1158–1159 r. z kartularza kościoła Grobu Pańskiego⁵⁴. W obliczu braku jakichkolwiek informacji, które mogłyby zawęzić datację, H.E. Mayer ustala ramy czasowe wydania dokumentu na 11 XI 1100 – 2 IV 1118⁵⁵. Wymienione wyżej dyplomy nie dostarczają więc pewnych argumentów, aby wskazać, że tytuł *rex primus* zaczął pojawiać w królewskiej tytułaturze już od 1100 r., i można domniemywać, iż nastąpiło to później.

W obliczu przedstawionych dowodów trudno cenić wyżej wartość umowy z Wenecją datowanej na 1104 r. Podobnie rozstrzygnąć nie przynosi dokument donacji na rzecz klasztoru NMP w Dolinie

⁴² Tak np. Baldwin III (UKJ, nr 232, s. 425) czy Fulko (UKJ, nr 138, s. 319), natomiast w praktyce kancelaryjnej za panowania Baldwina II w odniesieniu do Baldwina I pojawiał się zwykle wyraz „poprzednik” (*praedecessor*), zob. np. UKJ, nr 83, s. 222.

⁴³ UKJ, nr 47, s. 172–173.

⁴⁴ UKJ, nr 66, s. 200–201.

⁴⁵ UKJ, nr 72, s. 206.

⁴⁶ A.V. Murray, *The Crusader Kingdom of Jerusalem. A Dynastic History 1099–1125*, Oxford 2000, s. 207–208.

⁴⁷ UKJ, nr 32, s. 151; nr 42, s. 168; nr 57, s. 187; nr 64, s. 198.

⁴⁸ UKJ, nr 47, s. 172–173.

⁴⁹ UKJ, nr 48, s. 173–174.

⁵⁰ *Cartulaire général de l'ordre des Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem (1100–1310)*, t. 1, wyd. J. Delaville Le Roulx, Paris 1897, nr 100, s. 87–88.

⁵¹ Tamże, s. 88; UKJ, nr 47, s. 173.

⁵² AA, XI, 15–17, s. 786–790 podaje datę 27 V 1110, podczas gdy inne źródła mówią o 13 maja (FC, II, XLII, 3, s. 536; *The Damascus Chronicle of the Crusades. Extracted and Translated from the Chronicle of Ibn Al-Qalanisi*, wyd. H.A.R. Gibb, New York 1932 [przedr. 2014], s. 100).

⁵³ UKJ, nr 66, s. 200–201.

⁵⁴ CCSSJ, nr 122, s. 247–248.

⁵⁵ UKJ, nr 66, s. 200.

Jozafata z okresu 26 V 1104 – 1109/1110 r., gdyż to również *deperditum*⁵⁶. Wzmianka o jego istnieniu jest poświadczona na nieodległym w czasie i zachowanym potwierdzeniu nadań z jesieni–zimy 1115 r.⁵⁷, a także w dokumencie Baldwina II z 31 I 1120, gdzie pojawia się fraza: „Balduinus Latinitatis Ierosolimorum rex primus” („Baldwin pierwszy król Jerozolimy Łacinników”)⁵⁸. Można jednak zauważyć, że termin *rex primus* zaczął się intensywniej pojawiać ok. 1110 r. Jego pierwsze pewne użycie w kancelarii królewskiej potwierdza zachowany dokument z 24 IX 1109 – 24 III 1110⁵⁹ i następny z 25 III lub 6 IV – 31 VIII 1114⁶⁰. Odnotować należy również wzmianki z *deperdita* datowanych na okres od 1110 do 1118 r. oraz, co już sygnalizowano, z dyplomów kolejnych władców Jerozolimy (po 1118), gdzie powszechną praktyką było wspomnienie o Baldwinie I jako o „pierwszym królu”. Pewne poświadczenie użycia terminu *rex primus*, a więc początek stosowania formuły numeracyjnej, to ok. 1110 r. Natomiast nie można wykluczyć, że fraza była wykorzystywana wcześniej, być może już ok. 1104 r., ale poza późniejszymi wypisami brak sugestii, aby została ona po raz pierwszy użyta przed wskazaną datą.

Kwestia tytułów *rex Iudaeae* oraz *rex et defensor civitatis sancte Ierusalem*

Świadectwa negocjacji z Genuą z 1104 r. pozostawiły ślad tytułatury królewskiej, którą mógł posługiwać się Baldwin I. Zachowany materiał wzbudza jednak kontrowersje wśród badaczy. W *Die Urkunden der lateinischen Könige von Jerusalem* wydawca zamieszcza tekst tzw. złotej inskrypcji z 1104 r. z kościoła Grobu Pańskiego⁶¹, a także dyplom zawierający przywileje i nadania na rzecz Genui w zamian za pomoc w zdobywaniu nadmorskich miast Lewantu⁶². Oba przekazy H.E. Mayer uważa za fałszerstwa z drugiej połowy XII w. Miały one odgrywać rolę w czasie sporu z królami Baldwinem III (1143–1163), Amalrykiem I (1163–1174) i Baldwinem IV (1174–1185), kiedy Genua domagała się przywrócenia utraconych prerogatyw oraz odnowienia inskrypcji, którą władcy Jerozolimy mieli zniszczyć⁶³. Na ich nieautentyczność zdaniem H.E. Mayera wskazywać ma milczenie Fulchera z Chartres, królewskiego kapelana i kronikarza wczesnych dziejów Królestwa Jerozolimy, niewzmiankującego o przywilejach z 1104 r. dla Genui, podczas gdy dokładnie pisze on o nagrodach przewidzianych za zdobycie Arsufu i Cezarei Nadmorskiej w 1101 r., tj. trzeciej części pieniędzy i własnej dzielnicy we wziętych z ich pomocą miastach⁶⁴. Ponadto data widniejąca na początku inskrypcji, 26 V 1104 (dzień zdobycia Akki), nie pokrywa się z przekazem o tym, że patriarchą jest Dagobert z Pizy, gdyż wtedy urząd ten sprawował

⁵⁶ UKJ, nr 37, s. 157 (aneks, nr 7).

⁵⁷ UKJ, nr 64, s. 195–198.

⁵⁸ UKJ, nr 85, s. 227.

⁵⁹ UKJ, nr 40, s. 159–164; datowany przez wydawcę na okres 24 IX 1109 – 24 III 1110 ze względu na stosowanie kalendarza pizańskiego, który 3 indykcję roku 1110 ustala na wskazany przedział czasowy, zob. UKJ, nr 40, s. 161.

⁶⁰ UKJ, nr 56, s. 184.

⁶¹ UKJ, nr 28, s. 132–136; pełne i najnowsze wydanie całości inskrypcji *I Libri iurium della Repubblica di Genova*, t. 1, cz. 1, wyd. A. Rovere, Roma 1992 [dalej: *I Libri iurium*], nr 59, s. 97–98; genueńskiej „złotej inskrypcji” doszukiwano się w relacji islandzkiego pielgrzyma z XII w., co ostatecznie zostało odrzucone w historiografii; zob. J. Hill, *From Rome to Jerusalem. An Icelandic Itinerary of the Mid-Twelfth Century*, „The Harvard Theological Review”, 76, 1983, nr 2, s. 175–203; B.Z. Kedar, Ch. Westergård-Nielsen, *Icelanders in the Crusader Kingdom of Jerusalem. A Twelfth-Century Account*, „Mediaeval Scandinavia”, 11, 1978/1979, s. 193–211 (zwl. s. 207).

⁶² UKJ, nr 29, s. 136–143.

⁶³ Szerzej o nieautentyczności tzw. złotej inskrypcji oraz przywileju królewskiego dla Genui zob. H.E. Mayer, M.-L. Favreau, *Das Diplom Balduins I. für Genua und Genuas Goldene Inschrift in der Grabeskirche*, „Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken”, 55/56, 1976, s. 22–95; H.E. Mayer, *Review of B.Z. Kedar, Genoa's Golden Inscription in the Church of the Holy Sepulchre. A Case for the Defence*, „Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters”, 44, 1988, s. 331–332; tenże, *Genuesische Fälschungen. Zu einer Studie von Antonella Rovere*, „Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde”, 45, 1999, s. 21–60; tenże, *Genuas gefälschte Goldene Inschrift in der Grabeskirche*, „Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins”, 116, 2000, s. 63–75; zob. też M.-L. Favreau-Lilie, *Die Italiener im Heiligen Land vom ersten Kreuzzug bis zum Tode Heinrichs von Champagne (1098–1197)*, Amsterdam 1989, s. 106, 327–328.

⁶⁴ FC, II, VIII, 3, s. 397–398.

już Ewremar z Théroutane (1102 – ok. 1105/1107). Co więcej, przywilej dla Genui musiałby zostać wydany przed rozpoczęciem oblężenia, ale najpóźniej przed kapitulacją miasta, gdyż zawsze najpierw uzgadniano podział zdobyczy, a dopiero potem rozpoczynano wspólne oblężenie. Tymczasem w tekście jest mowa o tym, że Akka już upadła. Dyplom bowiem wyraźnie rozróżnia nadania trzeciej części zdobytych już miast, tj. Cezarei, Arsufu i Akki, od tych, które dopiero planowano zdobyć⁶⁵.

Można zauważyć, że według dokumentu król Baldwin I przyznaje Genui wiele więcej niż twierdzi Fulcher z Chartres. Ponadto Wilhelm z Tyru zanotował, że w 1104 r. warunki umowy zostały spisane na specjalnie z tej okazji wystawionym dyplomie, ale nie wychodziły poza własną ulicę z kościołem oraz jedną trzecią przychodów z portu w Akce⁶⁶. Domniemany zakres posiadłości Genui stoi więc w sprzeczności z późniejszymi przekazami, które nie potwierdzają, aby w nadmorskich miastach Królestwa Jerozolimy wskazana republika kupiecka kontrolowała aż jedną trzecią ich obszaru, ciesząc się jednak własnymi i rozległymi dzielnicami⁶⁷. Stan ten można zestawić z bezprecedensową pozycją Wenecji, która kontrolowała jedną trzecią terytorium Tyru. Niemniej była to sytuacja wyjątkowa i prawnie doskonale udokumentowana na mocy umowy z 1123 r. zwanej *Pactum Warmundi*, którą zawarli patriarcha Jerozolimy w latach 1118–1128, Gormond (Warmund) z Picquigny, pełniący także funkcję regenta w okresie niewoli Baldwina II (1123–1124), i doża Domenico Michele (1118–1130) w sprawie podziału łupów po zdobyciu miasta przez połączone siły chrześcijańskie⁶⁸. Gdyby dokument o podobnej treści powstał w czasach Baldwina I dla Genui, to można by oczekiwać, że znalazłby szerszy wydźwięk w źródłach wytworzonych na terenie Królestwa Jerozolimskiego, a nie stał w sprzeczności z innymi przekazami. Zwłaszcza że trudno wskazać na tendencję celowego umniejszania posiadłości genueńskich, gdyż np. nie umknęło uwadze Wilhelma z Tyru, że na terenach Hrabstwa Trypolisu od ok. 1110 r. genueński ród Embriaco kontrolował cały Dżubajl (Gibelet, Byblos) wraz z przyległościami⁶⁹. Uzasadnione zatem wydaje się założenie, że Genua, tocząc spór z królami Jerozolimy, domagała się przywilejów, które po 1124 r. posiadała Wenecja, aby wzmocnić swoją obecność w Lewancie oraz wywalczyć pozycję co najmniej równą swojej politycznej i handlowej konkurentce. W ten sposób *Pactum Warmundi* stałoby się swoistym wzorcem, do którego dążyliby twórcy tzw. złotej inskrypcji oraz przywileju królewskiego, i nadawałoby głębszy sens falsyfikatowi. Stąd też należy podkreślić, że teza H.E. Mayera zbudowana jest na silnych argumentach.

Natomiast Benjamin Z. Kedar broni autentyczności inskrypcji i zawartych w niej informacji. Twierdzi, że Genueńczycy nie apelowałiby do papieża Hadriana IV (1154–1159), Aleksandra II (1159–1181) i Urbana III (1185–1187) w sporze z królami jerozolimskimi, aby przywrócić „złotą inskrypcję” w kościele Grobu Pańskiego, gdyby ona nie istniała. Wątpliwe jest, zdaniem izraelskiego historyka, żeby Genua forsowała odnowienie zapisu, jednocześnie zdając sobie sprawę, iż nigdy go nie było. Zaryzykowałyby bowiem kompromitację w procedurze sądowej, nie mając podparcia w rzeczywistości. Król jerozolimski mógł w odpowiedzi zdecydowanie zaprzeczyć istnieniu inskrypcji, przedstawiając świadków, którzy pod przysięgą orzekliby, że w kościele Grobu Świętego nigdy takiego napisu nie było, a w konsekwencji nie mógł on zostać zniszczony na jego rozkaz⁷⁰. Jednakże nie mamy informacji, aby któryś

⁶⁵ Zob. UKJ, nr 29, s. 137–142.

⁶⁶ WT, X, 28, s. 487.

⁶⁷ O genueńskiej obecności w Outremer zob. G. Pitarino, *Genova e il Vicino Oriente nell'epoca del Regno Latino di Gerusalemme*, w: *I comuni italiani nel regno crociato di Gerusalemme. Atti del Colloquio di Gerusalemme, 24–28 maggio 1984*, red. G. Airaldi, B.Z. Kedar, Genova 1986, s. 57–139; R. Kool, *The Genoese Quarter in Thirteenth-Century Acre. A Reinterpretation of Its Layout*, „Atiqot”, 31, 1997, s. 187–200; M. Mack, *Genoa and the Crusades*, w: *A Companion to Medieval Genoa*, red. C.E. Beneš, Boston–Leiden 2018, s. 471–495.

⁶⁸ FC, III, XXVIII, 1, s. 695–696; WT, XII, 25, s. 577–581; zob. D. Jacoby, *L'expansion occidentale dans le Levant. Les Vénitiens à Acre dans la seconde moitié du treizième siècle*, „Journal of Medieval History”, 3, 1977, s. 225–264; tenże, *New Venetian Evidence on Crusader Acre*, w: *The Experience of Crusading, II: Defining the Crusader Kingdom*, red. P. Edbury, J. Phillips, Cambridge 2003, s. 240–256.

⁶⁹ WT, XI, 9, s. 508–509; K.J. Lewis, *The Counts of Tripoli and Lebanon in the Twelfth Century. Sons of Saint-Gilles*, London–New York 2017, s. 54–55, 86–89.

⁷⁰ Zob. B.Z. Kedar, *Genoa's Golden Inscription in the Church of the Holy Sepulchre. A Case for the Defence*, w: *I comuni italiani nel regno crociato di Gerusalemme*, s. 317–335; tenże, *Again: Genoa's Golden Inscription and King Baldwin I's*

z władców tak właśnie postąpił, a spór trwał kilkadziesiąt lat. B.Z. Kedar twierdzi również, że Ewremar był w 1104 r. patriarchą *de facto*, ale nie *de iure*, gdyż tym na mocy decyzji papieskiej ciągle miał pozostawać Dagobert z Pizy. Argumentację tę podziela wydawca źródeł dyplomatycznych i prawnych Genui, Antonella Rovere, opowiadając się za autentycznością inskrypcji i przywileju Baldwina I z 1104 r.⁷¹

Za wiarygodnością wskazanych źródeł przemawiać mogłyby również wzmianki w dokumentach papieskich⁷² i źródłach genueńskich, w tym w *Annales Ianuenses* napisanych przed 1166 r. przez Caffaro di Rustico da Caschifellone (ok. 1080–1166), uczestnika wypraw do Ziemi Świętej w latach 1100–1101 oraz ok. 1130 r., gdzie pojawia się informacja, że istniała zarówno inskrypcja, jak i dokument królewski⁷³. Należy jednak zaznaczyć, że Caffaro był osobą żywo zaangażowaną w spór z Jerozolimą, pisząc w połowie XII w. propagandowe dzieło *Liberatio civitatum Orientis* w odpowiedzi na, jego zdaniem, umniejszanie roli Genui w zdobyczach chrześcijan w Ziemi Świętej⁷⁴.

Wątpliwości budzi też kwestia patriarchy Dagoberta. Zastanawia bowiem, czy twórcy inskrypcji odważyliby się na wyraźne opowiedzenie się w miejscowym sporze przeciwko królowi Baldwinowi I i jego otoczeniu, skoro to on był ich darczyńcą? Czy taki afront nie miałby przełożenia na wzajemne relacje? Zwłaszcza że ucierpiałby także prestiż Ewremara, który przecież przyczynił się do utrzymania dobrych relacji między Jerozolimą a Genuą, gdyż to właśnie on zażegnał konflikt powstały w wyniku rzezi, jakiej dokonali Genueńczycy po zdobyciu Akki, nie stosując się do królewskiego zakazu⁷⁵. Wreszcie decyzja papieska o przywróceniu na urząd Dagoberta miała miejsce dopiero w 1105 r., nie mogła więc być znana już co najmniej rok wcześniej w Outremer⁷⁶. W tym kontekście zwraca uwagę argumentacja B.Z. Kedara. Uważa on, że data pojawiająca się na początku tzw. złotej inskrypcji, ANNO AB INCARNATIONE DOMINI M^oC^oV, SEPTIMO KALENDAS IUNII (według kalendarza pizańskiego, a więc *Anno Domini* + 1) odnosi się do dnia zdobycia Akki, 26 V 1104, a nie do dnia sporządzenia inskrypcji⁷⁷. Jest to o tyle problematyczne, że w tekście pojawia się Dagobert z Pizy jako patriarcha, który od 1102 do 1105 r. nawet formalnie nie sprawował wskazanego urzędu i wkrótce zmarł (1105 lub 1107). O ile „złota inskrypcja” można było sporządzić w innym dniu niż samo zdobycie Akki, to i tak powstaje pytanie, w jakim czasie miałyby powstać, aby przystawać do realiów politycznych Outremer, a jednocześnie nie stać w sprzeczności z polityką silnego już wówczas monarchy? Wobec tego datacja również wydaje się wskazywać na genueńskie fałszerstwo.

W odniesieniu do podjętej w artykule kwestii ważne jest wskazanie, że „złota inskrypcja” mogła być bardzo wczesnym świadectwem tytulatury monarszej z Outremer. Jeszcze większą wagę można by

Privilege of 1104, w: *Chemins d'outre-mer. Études d'histoire sur la Méditerranée médiévale offertes à Michel Balard*, red. D. Coulon, C. Otten-Froux, P. Pagès, D. Valérian, Paris 2004, s. 495–502. Za autentycznością tzw. złotej inskrypcji opowiada się również M. Balard, *Communes italiennes, pouvoir et habitants des États francs de Syrie-Palestine au xiie siècle*, w: *Crusaders and Muslims in Twelfth-Century Syria*, red. M. Shatzmiller, Leiden 1993, s. 48–49.

⁷¹ A. Rovere, *Rex Balduinus Ianuensis privilegia firmavit et fecit. Sulla presunta falsità del diploma di Baldovino I in favore dei Genovesi*, „Studi Medievali”, 37, 1996, nr 3, s. 95–133.

⁷² Zob. R. Hiestand, *Papsturkunden für Kirchen*, nr 97, s. 256–257; I Libri iurium, t. 1, cz. 2, nr 311–313, s. 113–116; nr 316–321, s. 119–126.

⁷³ *Annali genovesi di Caffaro e de suoi continuatori*, t. 11, wyd. L.T. Belgrano, Rome 1890, s. 128.

⁷⁴ Caffaro, *La liberazione delle città d'Oriente*, wyd. M. Montanari, Genoa 2001; więcej o autorze zob. R. Face, *Secular History in Twelfth-Century Italy: Caffaro of Genoa*, „Journal of Medieval History”, 6, 1980, s. 169–184.

⁷⁵ AA, IX, 29, s. 674.

⁷⁶ Fulcher z Chartres przywrócenie na urząd patriarchy Dagoberta umieszcza w 1107 r., FC, II, XXXVII, 1, s. 512–514; zob. WT, XI, 1, s. 495. Niemniej miało to najpewniej miejsce w 1105 r. podczas obrad synodu laterańskiego, jak przekonująco wskazała U.-R. Blumenthal, *The Early Councils of Pope Paschal II, 1100–1110*, Toronto 1978, s. 27–28. M. Matzke oraz A.V. Murray zwrócili uwagę, że Pizańczycy nie wybrali nowego arcybiskupa aż do momentu śmierci Dagoberta, która miała nastąpić w czerwcu 1105 r. (M. Matzke, *Daibert von Pisa*, s. 72; A.V. Murray, *The Crusader Kingdom of Jerusalem*, s. 83–84), aczkolwiek P. Skinner zauważyła, że istnieje dokument, który poświadcza wybór jego następcy, Piotra Moriconiego (1104/1105–1119), w okresie między grudniem 1104 a czerwcem 1105 r., zob. też, *From Pisa to the Patriarchate. Chapters in the Life of (Arch)bishop Daibert*, w: *Challenging the Boundaries of Medieval History. The Legacy of Timothy Reuter*, red. P. Skinner, Turnhout 2009, s. 166–167.

⁷⁷ B.Z. Kedar, *Again: Genoa's Golden Inscription*, s. 496–497.

przypisywać przywilejowi z 1104 r. dla Genui, gdyż byłby to pierwszy dokument zawierający pełniej wyrażony tytuł królewski Baldwina I, a na dodatek powstały w kancelarii jerozolimskiej – gdyby uznać jego autentyczność. Wynika stąd wielka waga dyskusji nad istotą tych źródeł. W przypadku przywileju należy zaznaczyć, że oryginał nie dotrwał do naszych czasów, a jego treść jest rekonstruowana na podstawie późniejszych pozostałości i wypisów. Rozbieżności wykazują wydania dyplomu w *I Libri iurium* oraz *Die Urkunden der lateinischen Könige von Jerusalem*. H.E. Mayer przedstawia równoległe dwa teksty. Jeden został oznaczony jako B i w treści jest zbliżony do propozycji A. Rovere⁷⁸. Opiera się na manuskrypcie z końca XII w. uzupełnionym o dalsze dwa XIII-wieczne wypisy, wpisujące się w jego tradycję rękopiśmienną (C i D)⁷⁹. Drugi został opisany jako G. Bazuje on na rękopisie datowanym na 1795 r. i przepisany z wcześniejszego, ale zaginionego dokumentu⁸⁰. Według H.E. Mayera przedstawia on „wczesne stadium tekstowe falsyfikatu”⁸¹. A. Rovere sądzi natomiast, że ten tekst został skorygowany w czasach nowożytnych, a w zaginionym oryginale G widzi XVII-wieczne fałszerstwo genueńskiego senatora Federica Federiciego⁸². Niemniej w kwestii datacji H.E. Mayer zauważa, że falsyfikat był pierwotnie niedatowany, a obie tradycje rękopiśmienne (G oraz B, C, D) wskazują różne daty, gdyż G podaje 1109 r., B – 1104 r., a C i D – żadnego⁸³. Inni są również świadkowie w dokumentach, gdyż w przypadku B pojawia się ich ośmiu, a w G pięciu, ale tożsamość tylko dwóch wymienionych postaci budzi wątpliwości⁸⁴.

W konsekwencji tytułatura może mieć charakter zewnętrzny i nie stanowić odbicia formuł działającej już (na razie *ad hoc*) kancelarii jerozolimskiej. To o tyle ważna kwestia, że we wskazanych źródłach pojawiają się tytuły, które nawiązują do sławnego miana Gotfryda z Bouillon, „obrońcy Grobu Pańskiego” („*advocatus Sancti Sepulchri*”). Kolejną uzasadnioną wątpliwość budzi to, że skoro w 1101 r. ustalono warunki podziału ewentualnych zdobyczy, to czy król zdecydowałby się je renegecjonować na gorsze dla siebie?⁸⁵

Ponadto problem interpretacyjny sprawiają propozycje wydawców, H.E. Mayera i A. Rovere. Choć w przypadku „złotej inskrypcji”, gdzie Baldwin I został określony gloryfikującą wzmianką „*Baldwinus rex invictissimus*”⁸⁶, panuje zgodność badaczy co do jej treści, to przysięga, którą Genueńczycy mieli złożyć królowi przy okazji wzajemnych postanowień, jest dużo bardziej niejasna. Pojawia się w niej bowiem tytułatura „*Ego Balduinus rex et defensor civitatis sancte Ierusalem*” („Ja Baldwin król i obrońca świętego miasta Jerozolimy”)⁸⁷, jednakże tylko w propozycji A. Rovere, podczas gdy H.E. Mayer pomija tę tytułaturę, jak i nie uwzględnia dokumentu w swoim zbiorze⁸⁸. Natomiast rozbieżności w tytułaturze Baldwina I w przywileju z 1104 r. dla Genui są raczej niewielkie: „*Ego Balduinus rex Iudaeae et Hierusalem ac defensor sancti Sepulchri domini nostri Iesu Christi*” („Ja Baldwin król Judei i Jerozolimy oraz obrońca Świętego Grobu Pana naszego Jezusa Chrystusa”), w wydaniu G, gdy w B: „*Ego Baldoinus rex Iudaeae et Ierusalem ac defensor sanctissimi Sepulcri domini nostri Ihesu Christi*” („Ja Baldwin król Judei i Jerozolimy oraz obrońca najświętszego Grobu Pana naszego Jezusa Chrystusa”)⁸⁹. Zauważyć można drobne różnice w stosowanych zapisach, np. imienia Baldwina (*Baldwinus* lub *Baldoinus*), Jerozolimy (*Hierusalem* lub *Ierusalem*), *sancti Sepulchri* lub *sanctissimi Sepulcri*, itp. Natomiast tytułatura w obu propozycjach wydawców wyraża tę samą ideę panowania nad Judeą

⁷⁸ Por. *I Libri iurium*, t. 1, cz. 1, nr 61, s. 99–102; zob. aneks, nr 4.

⁷⁹ Zob. UKJ, nr 29, s. 137.

⁸⁰ Tamże, s. 137–143.

⁸¹ Tamże, s. 139.

⁸² *Libri iurium*, t. 1, cz. 1, nr 61, s. 99–100; A. Rovere, *Rex Balduinus Ianuensibus privilegia firmavit et fecit*, s. 104–111.

⁸³ UKJ, nr 29, s. 140.

⁸⁴ *Gervasius dapifer* jest utożsamiany przez A.V. Murraya z Gerwazym z Bazoches, zob. tenże, *The Crusader Kingdom of Jerusalem*, s. 200–201; *Fredericus de Corbolio* natomiast pojawia się tylko na tym dokumencie.

⁸⁵ FC, II, VIII, 3, s. 397–398.

⁸⁶ UKJ, nr 28, s. 135; por. *Libri iurium*, t. 1, cz. 1, nr 59, s. 97–98.

⁸⁷ *Libri iurium*, t. 1, cz. 1, nr 60, s. 98–99.

⁸⁸ R. Röhricht uwzględnił dokument w swoim wydaniu regestów, zob. RRRH, nr 46, s. 9.

⁸⁹ UKJ, nr 29, s. 142 (aneks, nr 4).

i Jerozolimą, w tej kolejności, a także odwołanie do obrony Grobu Pańskiego. Terminy *advocatus* oraz *defensor* mogą być określeniami synonimicznymi, wpisując się w długą tradycję, datowaną od ok. V w., zestawiania tych terminów obok siebie w nazewnictwie wójtów kościelnych czy szerzej jako obrońców Kościoła⁹⁰. Zastanawia jednak, czy Baldwin I w 1104 r. mógł nosić taki tytuł, czy raczej jest to forma zewnętrznej, genueńskiej kancelarii?

Jak zauważa H.E. Mayer, intytulacja w dokumencie jest „zupełnie dziwna” dla samych Genuczyków, ale przede wszystkim dla Baldwina I. Mógłby on bowiem nie zaakceptować przypisanej mu tytułatury, która ograniczałaby go do władzy nad Judeą, w drugiej kolejności dopiero stawiając Jerozolimę, a także „piętnowała” jako sługę kościoła Grobu Pańskiego⁹¹. Wątpliwości budzi to, czy tytułatura w dokumencie nie jest potwierdzającym fałszerstwo odwołaniem się do pewnej obiegowej wiedzy, która stała w sprzeczności z interesami Baldwina I i kontekstem politycznym 1104 r. Nie byłoby to zaskakujące, zwłaszcza jeśli przywoła się materiał porównawczy. Można wskazać, że po pierwszej krucjacie w Europie krążył rzekomy list od Aleksego I Komnena (1081–1118) do hrabiego Flandrii Roberta Fryzyjskiego (1071–1093), w którym cesarz apelował o pomoc przeciwko Turkom, sam siebie nazywając *imperator Constantinopolitanus* („cesarz konstantynopoliński”)⁹². Nie ma wątpliwości, że kancelaria bizantyńska nie użyłaby tego określenia wręcz uwłaczającego cesarskiej tytułaturze⁹³. Zapis ewidentnie wskazuje na obce pochodzenie tytułu, wyrażające wiedzę twórców dokumentu, nie będąc przy tym odbiciem autoprezentacji Aleksego I Komnena.

We wskazanej perspektywie tym bardziej warto rozważyć, czy przypisywany Gotfrydowi z Bouillon tytuł *advocatus Sancti Sepulchri*, do którego bez wątpienia nawiązuje forma „defensor civitatis sancte Ierusalem” z dyplomu Baldwina I, miał pochodzenie zewnętrzne. W liście z września 1099 r., którego nadawcami są Dagobert, arcybiskup Pizy, Gotfryd z Bouillon, książę Lotaryngii, oraz Rajmund z Saint-Gilles, hrabia Tuluzy, a adresatami papież oraz wszyscy wierni chrześcijanie, padają słowa: „Godefridus dux gratia Dei ecclesiae S. Sepulcri nunc advocatus” („książę Gotfryd, obecnie z Bożej łaski obrońca kościoła Grobu Świętego”)⁹⁴. Choć sam Gotfryd widnieje pośród wystawców, to, jak zauważył już pierwszy wydawca listu Heinrich Hagenmeyer, nie miał on żadnego wpływu na powstanie dokumentu. Został on bowiem napisany w zdobytej przez Rajmunda z Saint-Gilles Laodycei na zlecenie Dagoberta z Pizy przed jego spotkaniem z nowo obranym władcą Jerozolimy⁹⁵. Co więcej, autor dokumentu, być może kronikarz Rajmund z Aguilers, pochodził najpewniej ze środowiska Prowansalczyków, na co wskazuje zasób słownictwa wykorzystany w liście, np. wyraz *hispania* służący na określenie muzułmańskich terytoriów⁹⁶. Ponadto należy wskazać na bliską analogię w wykorzystaniu terminu *advocatus* w kontekście jerozolimskim. Z dzieła Rajmunda z Aguilers *Historia Francorum qui ceperunt Iherusalem*, jednej z najwcześniejszych relacji o pierwszej krucjacie (z ok. 1099–1102), pochodzi zapis sporu nad charakterem

⁹⁰ Du Cange i in., *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, Niort 1883–1887, t. 1, col. 104B, s.v. *Advocati*, <<http://ducange.enc.sorbonne.fr/ADVOCATI>> [dostęp: 31.08.2022].

⁹¹ UKJ, nr 29, s. 139.

⁹² *Epistula Alexii I Komneni ad Robertum I comitem Flandrensum*, w: *Die Kreuzzugsbriefe aus den Jahren 1088–1100. Eine Quellensammlung zur Geschichte des Ersten Kreuzzuges*, wyd. H. Hagenmeyer, Innsbruck 1901 [dalej: DKJ], s. 130.

⁹³ Tożsamego wyrażenia, *imperator Constantinopolitanus*, użyto w stosunku do Jana II Komnena (1118–1143) w kancelarii Konrada III (1137–1152) w liście z 1142 r., zob. *Die Urkunden Konrads III. und seines Sohnes Heinrich*, wyd. F. Hausmann, Vienna 1969, nr 69, s. 122; zob. H.-W. Goetz, *The Image of the Greeks in Latin Sources*, w: *A Companion to Byzantium and the West, 900–1204*, red. N. Drocourt, S. Kolditz, Boston–Leiden 2021, s. 85–107.

⁹⁴ *Epistula (Dagoberti) Pisani archiepiscopi et Godefridi ducis et Raimundi de S. Aegidii et universi exercitus in terra Israel ad papam et omnis Christi fideles*, w: DKJ, s. 167–174, a także s. 371–403; więcej o liście zob. T.W. Smith, *Framing the Narrative of the First Crusade. The Letter Given at Laodicea in September 1099*, „Journal of Religious History, Literature and Culture”, 5, 2019, s. 17–33.

⁹⁵ H. Hagenmeyer, *Der Brief der Kreuzfahrer an den Papst im Jahre 1099 nach der Schlacht bei Askalon*, „Forschungen zur Deutschen Geschichte”, 13, 1873, s. 400–412.

⁹⁶ Por. RA, s. 50, 53, 89, 101; J. France, *The Anonymous Gesta Francorum and the Historia Francorum qui ceperunt Iherusalem of Raymond of Aguilers and the Historia de Hierosolymitano Itinere of Peter Tudebode. An Analysis of the Textual Relationship between Primary Sources for the First Crusade*, w: *The Crusades and Their Sources*, s. 43.

władzy w zdobytej przez krzyżowców Jerozolimie⁹⁷. Wskutek zabiegów duchowieństwa odrzucono możliwość wyboru i koronacji króla w świętym mieście, a zamiast tego zaproponowano, aby został obrany „advocatus qui civitatem custodiret” („obrońca, który będzie strzegł miasta”)⁹⁸. Co ważne, jest to relacja osoby ze środowiska znajdującego się w sporze z Gotfrydem z Bouillon, gdyż w lipcu 1099 r. Rajmund z Saint-Gilles był jego głównym kontrkandydatem na władcę w Jerozolimie. Spór nie wygasł po sukcesie Gotfryda, ponieważ jedną z pierwszych decyzji nowo obranego władcy było odebranie hrabiemu Tuluzy cytadeli jerozolimskiej, Wieży Dawida⁹⁹. Ponadto w sierpniu 1099 r. doszło do sporu Gotfryda i Rajmunda pod murami Askalonu, gdzie właśnie krzyżowcy odnieśli wielkie zwycięstwo. Wskutek niezgody nie udało się przejąć miasta kapitulującego już wobec Rajmunda (a nie Gotfryda), które przez ponad 50 lat stanowiło główną bazę Fatymidów w Palestynie i „cierń w boku królestwa”¹⁰⁰. Wiele wskazuje więc na to, że główny przekaz zawierający informację o tytule pierwszego łacińskiego władcy Jerozolimy powstał nie tylko bez jego wiedzy, ale również w środowisku, które mogło nie być do niego przychylnie nastawione.

Dlatego też, choć utarło się przekonanie, że *advocatus Sancti Sepulchri* był oficjalną tytułaturą Gotfryda, to pogląd ten spotyka się z coraz częstszą i uzasadnioną krytyką. Z jednej strony wskazuje się, że najpewniej termin ten nie oznaczał „obrońcy” jako pewnego *novum* tytułarnego, ale być może wójta kościelnego (*advocatus ecclesiae*) zgromadzenia zakonnego, jakie założył sam Gotfryd przy kościele Grobu Pańskiego¹⁰¹. Do obowiązków wójta należało m.in. zapewnienie zbrojnej opieki nad powierzonymi dobrami oraz zarząd administracyjny i finansowy instytucji, w której sprawował urząd¹⁰². Pełniona przez Gotfryda funkcja wskazywałaby na przeszczepianie na terytoria Palestyny tradycji politycznych z terenów Rzeszy niemieckiej, bliskich księciu Lotaryngii, gdzie znaczenie wójtostwa było większe niż na innych obszarach postkarolińskiej Europy¹⁰³.

Z drugiej strony możliwe jest także, że wskazany w liście termin był określeniem władcy podkreślającym jego bezpośredni związek z Grobem Pańskim, najświętszym miejscem Jerozolimy, czyniącym zeń obrońcą Kościoła (*defensor ecclesiae*). Za wskazaną interpretacją laudacyjną świadczą wzmianki u innych autorów opisujących triumf pierwszej krucjaty, a także materiał porównawczy. Po obiorze na władcę Jerozolimy w *Gesta Francorum*, najwcześniejszym dziele opisującym pierwszą wyprawę krzyżową i powstałym ok. 1099–1101 r. (przynajmniej w pierwszej redakcji)¹⁰⁴, można znaleźć interesującą informację: „elegerunt ducem Godefridum principem civitatis, qui debellaret paganos et custodiret Christianos” („wybrano księcia Gotfryda księciem miasta, aby walczył przeciwko poganom i chronił chrześcijan”)¹⁰⁵. Albert z Akwizgranu wzmiankuje, że początkowo krzyżowcy chcieli powierzyć władzę nad miastem (*dominium urbis*) i opiekę nad Grobem Pańskim (*custodiam dominici sepulchri*) hrabiemu

⁹⁷ Więcej o autorze i jego dziele zob. np. J. Richard, *Raymond d'Aguilers, historien de la première croisade. (Le „Liber” de Raymond d'Aguilers, publié par John Hugh et Laurita L. Hill, introduction et notes traduites par Philippe Wolff)*, „Journal des Savants”, 3, 1971, s. 206–212; T. Lecaque, *Reading Raymond: The Bible of Le Puy, the Cathedral Library and the Literary Background of the Liber of Raymond d'Aguilers*, w: *The Uses of the Bible in Crusader Sources*, red. E. Lapina, N. Morton, Leiden–Boston 2017, s. 105–132.

⁹⁸ RA, s. 143.

⁹⁹ Tamże, s. 152–153; AA, VI, 42, s. 456.

¹⁰⁰ J. Prawer, *Królestwo Jerozolimskie. Europejski kolonializm w średniowieczu*, tłum. G. Smółka, Oświęcim 2018, s. 28; zob. też tenże, *The City and Duchy of Ascalon in the Crusader Period*, „Eretz-Israel”, 5, 1958, s. 231–248; M. Hoch, *The Crusaders' Strategy Against Fatimid Ascalon and the “Ascalon Project” of the Second Crusade*, w: *The Second Crusade and the Cistercians*, red. M. Gervers, New York 1992, s. 119–128.

¹⁰¹ UKJ, nr 1, s. 97–98; FC, I, XXX, 2, s. 308; AA, VI, 40, s. 454–455; *Gesta Francorum Iherusalem expugnatum*, w: *Recueil des historiens des croisades, Historiens occidentaux*, t. 3, Paris 1866, 37, s. 516.

¹⁰² Ch. West, *The Significance of the Carolingian Advocate*, „Early Medieval Europe”, 17, 2009, s. 187–206.

¹⁰³ S. John, *Gotfryd z Bouillon*, s. 194; zob. też Ch. West, *Monks, Aristocrats and Justice. Twelfth-Century Monastic Advocacy in a European Perspective*, „Speculum”, 92, 2017, s. 372–404.

¹⁰⁴ O problematyce *Gesta Francorum* zob. np. T. Pelech, *Problem autorstwa Gesta Francorum et aliorum Hierosolymitanorum w świetle najnowszej historiografii*, w: *Hortus mediaevalis. Studia ofiarowane Profesorowi Wojciechowi Falkowskiemu w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, red. W. Długokęcki, T. Jasiński, M. Nagielski i in., Wrocław 2022, s. 73–91, gdzie dalsza wyczerpująca literatura.

¹⁰⁵ *Le gesta Dei per Franchi e degli altri pellegrini gerosolimitani*, wyd. i tłum. L. Russo, Alexandria 2003, X, 39, s. 148.

Rajmundowi z Saint Gilles¹⁰⁶. A sam Gotfryd z Bouillon pojawia się w dziele Alberta m.in. jako „dux et summus post Deum dominator Ierusalem” („książę i najwyższy po Bogu zwierzchnik Jerozolimy”)¹⁰⁷. Niemniej wątpliwe, aby wyrażenia *custos* lub *summus post Deum dominator Ierusalem* były odzwierciedleniem oficjalnej tytulatury władcy, jak uważa R. Kool, ale raczej podkreśleniem związków z wyjątkowym dla całego chrześcijaństwa miejscem, i pełniły funkcję laudacji panującego¹⁰⁸. Większość narracyjnych źródeł o pierwszej krucjacie określa Gotfryda terminami *dux*¹⁰⁹ albo *princeps* już po objęciu władcy Jerozolimy¹¹⁰. Ten ostatni tytuł znajduje się również w szczątkowych pozostałościach źródeł dyplomatycznych z czasów jego krótkiego panowania¹¹¹. Ponadto Albert z Akwizgranu informuje, że Gotfrydowi przyznano władzę określoną jako *urbis principatum*¹¹², a Baldwin I wspomina swojego brata w jednym z dokumentów datowanym na okres 24 IX 1109 – 24 III 1110, wzmiankując, że w 1099 r. został on wybrany na stanowisko „sancte civitatis gubernator” („zarządcy świętego miasta”) i zmarł w pierwszym roku sprawowania władzy opisanej jako *principatus*¹¹³.

Formuły *advocatus* lub *defensor*, gloryfikujące daną postać, pojawiają się w zabytkach historiograficznych w odniesieniu do „dobrych” władców w przychylnych im źródłach¹¹⁴. Warto również przywołać przykład Karola Wielkiego (768–814), z jednej strony opisywanego jako „advocatus S. Petri”¹¹⁵, ale i posługującego się w kapitularzach tytułaturą „devotus sanctae ecclesiae defensor” („oddany obrońca Kościoła świętego”)¹¹⁶. Choć w przypadku tytułów podkreślających opiekę władców Jerozolimy nad Kościołem, w nawiązaniu do wielkiego poprzednika (Gotfryd i Baldwin byli po kądzieli potomkami Karola Wielkiego), taka analogia wydaje się właściwa, to podkreślić należy brak innych przesłanek wskazujących na wykorzystanie terminu *advocatus Sancti Sepulchri* w oficjalnej tytulaturze Gotfryda z Bouillon, noszącego najpewniej tytuł *princeps*, co jest wyraźniej udokumentowane.

Podkreślić należy zatem, że w liście z września 1099 r. pierwszy władca Jerozolimy został opisany przez autora pochodzącego ze środowiska obcego, a może nawet niechętnego księciu Lotaryngii. Co więcej, jest to tytuł narzucony z zewnątrz, który mógł być narracyjnym narzędziem wskazania na funkcję obrony świętego dla chrześcijan miejsca. Jednocześnie redukował on zakres sprawowanej przez Gotfryda władzy wobec innych krzyżowców w 1099 r., czyniąc go nikim więcej niż *primus inter pares*¹¹⁷. Jego status podkreśla jeszcze fakt, że największy wasal Jerozolimy, Tankred, sprawował władzę nad znacznie większym obszarem niż jego suweren¹¹⁸. Pozycja polityczna Gotfryda, relatywnie niska w stosunku

¹⁰⁶ AA, VI, 33, s. 444.

¹⁰⁷ Tamże, 45, s. 462.

¹⁰⁸ R. Kool, *Civitas regis regum omnium*, s. 246.

¹⁰⁹ FC, I, XXXVI, 2, s. 350–351.

¹¹⁰ *Le gesta Dei per Franchi*, X, 39, s. 148.

¹¹¹ UKJ, nr 20, s. 124: „dux Godefridus, totius Orientis serenissimus princeps”.

¹¹² AA, VI, 33, s. 446.

¹¹³ UKJ, nr 40, s. 162.

¹¹⁴ Liczne przykłady zob. Du Cange i in *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, t. 1, col. 104B, s.v. *Advocati*, <<http://ducange.enc.sorbonne.fr/ADVOCATI>> [dostęp: 31.08.2022].

¹¹⁵ *Ademari Historiarum Libri III*, w: *Annales, chronica et historiae aevi Carolini et Saxonici*, wyd. G.H. Pertz, Hannover 1841, II, 1, s. 116: „Itaque post Pipinum pius regnavit dom(i)nus Carolus filius eius, quem postea Romani elegerunt sibi Advocatum sancti Petri contra Reges Langobardorum” („I tak po pobożnym Pepinie, panował jego syn, Karol, którego Rzymianie wybrali później na obrońcę św. Piotra przeciwko królom longobardzkim”).

¹¹⁶ *Karoli Magni Capitularia*, w: *Capitularia Regum Francorum*, wyd. A. Boretius, Hannover 1883, s. 44; *Admonitio Generalis*, w: tamże, s. 54.

¹¹⁷ O ile *status primus inter pares* wydaje się właściwym określeniem stosunków politycznych za czasów rządów Gotfryda (1099–1100), to niekoniecznie oddaje on późniejsze realia Królestwa Jerozolimskiego, zob. J.L. La Monte, *Monarchia feudalna*, s. 90–104, 174; tak też H. Mitteis, *Der Staat des hohen Mittelalters*, Weimar 1953, s. 421–422. Rewizję poglądu o królu jerozolimskim jako *primus inter pares* podjęli m.in. J. Richard, *Le royaume Latin de Jérusalem*, Paris 1953; J. Praver, *Les premiers temps de la féodalité du royaume latin de Jérusalem*, „Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis”, 22, 1954, s. 401–424; tenże, *La noblesse et le regime feudal du royaume latin de Jerusalem*, „Le Moyen Âge”, 65, 1959, s. 41–74; H.E. Mayer, *Studies in the History of Queen Melisende*, „Dumbarton Oaks Papers”, 26, 1972, s. 93–182.

¹¹⁸ Na domenę Tankreda składały się Tyberiada, Hajfa i Bet Sze’an, a w dokumentach pojawia się on jako „pan Tyberiady i całej Galilei” („dominus Tiberiadis et totius Galilaeae”), zob. RRH, nr 36, s. 5.

do innych krzyżowców, znajduje odbicie w wydarzeniach politycznych z początku kształtowania się Królestwa Jerozolimskiego.

Główną postacią, o której należy w tym kontekście wspomnieć, jest arcybiskup Pizy Dagobert, który we wrześniu 1099 r. dotarł do Laodycei na czele silnej floty. Następnie w grudniu 1099 r., po złożeniu z urzędu Arnulfa z Chocques, został obrany patriarchą Jerozolimy¹¹⁹. Krótko po tym miało zapewne miejsce wydarzenie, które opisał Fulcher z Chartres: „in Hierusalem quoque dux Godefridus et dominus Boamundus acceperunt terram suam a patriarcha Daiberto propter amorem Dei” („w Jerozolimie książę Gotfryd i Boemund otrzymali swoje ziemie od patriarchy Dagoberta z powodu miłości Boga”)¹²⁰. Wzmiankę tę, w której Dagobert formalnie potwierdził prawo do posiadanych ziem dwóm najważniejszym postaciom w Outremer, można interpretować jako dowód na podporządkowanie władców rodzącemu się łacińskiemu patriarchatowi Jerozolimy¹²¹. Choć A.V. Murray uważa, że zapis Fulchera z Chartres jest zarejestrowaniem zawarcia wzajemnie korzystnej umowy między Dagobertem, Boemundem i Gotfrydem, to trudno nie zauważyć, że w zamian za pomoc pizańskiej floty, z którą do Ziemi Świętej przybył arcybiskup Pizy, władca Jerozolimy obniżył swoją pozycję względem patriarchy¹²².

O ambicjach Dagoberta i jego skutecznych próbach zdominowania sceny politycznej Outremer oraz umniejszenia roli Gotfryda z Bouillon świadczy jego list z kwietnia 1100 r. Przedstawia się w nim jako „z Bożej łaski patriarcha Jerozolimski, sługa pomocników Grobu Pańskiego” („Dei gratia patriarcha Hierosolymitanus, S. Sepulcri adiutorum servus”)¹²³. Co przykuwa uwagę, gdyż nie ma w nim żadnej wzmianki o Gotfrydzie, ani nawet aluzji do jego istnienia. Wydaje się, że Dagobert mógł sobie pozwolić na taki zabieg, ponieważ wykorzystywał słabą pozycję polityczną i militarną władcy Jerozolimy. Niemal od razu zażądał od księcia świętego miasta i najważniejszego w nim punktu, tj. Wieży Dawida. 2 II 1100 uzyskał cesję czwartej części Jafy, a podczas Świąt Wielkanocnych 1100 r. udało mu się wymusić na Gotfrydzie decyzję o przekazaniu Jerozolimy, gdy ten zdobędzie już jedno lub dwa inne wielkie miasta w Ziemi Świętej¹²⁴. Warto podkreślić, że w tym czasie były to właściwie jedyne ośrodki, nad którymi książę Lotaryngii sprawował władzę, gdyż ostatecznie, poza Jerozolimą, Jafą i Hebronem, zdobyto jeszcze tylko Hajfę i to po jego śmierci, bo w sierpniu 1100 r. Zresztą wkrótce znalazła się ona w rękach Tankreda, księcia Galilei, największego spośród lenników Jerozolimy i sojusznika Dagoberta z Pizy. Harold S. Fink trafnie wskazał istotę sytuacji politycznej w Outremer w 1100 r. Dagobert mógł być przekonany, że reprezentuje poglądy Kościoła na to, co należy zrobić z podbitymi przez krzyżowców ziemiami. Choć pozbawiony bezpośredniego wsparcia autorytetu papieskiego, gdyż najpewniej nie był legatem papieskim, jak się domniemywa¹²⁵, to z własnej inicjatywy przyjął stanowisko, że skoro pierwsza krucjata była przedsięwzięciem zorganizowanym przez Kościół w celu oswobodzenia Grobu Pańskiego, to żadna władza świecka nie powinna stać ponad nim. Zatem to patriarsze przysługiwało prawo do władania nad Jerozolimą i innymi ziemiami, a ludzie pokroju Boemunda czy Gotfryda byli świeckim ramieniem broniącym Kościoła, a zwłaszcza Grobu Pańskiego¹²⁶. Stąd też można wyprowadzić wniosek, że w sytuacji politycznej początkowych lat panowania Łacinników w Jerozolimie określenie nawiązujące do obrony Grobu Świętego miało wydzźwięk ograniczający zakres sprawowanej władzy przez osobę świecką¹²⁷.

¹¹⁹ FC, I, XXXIII, 8, s. 327–328; FC, I, XXXIII, 20, s. 333; AA, VI, 55–56, s. 477–480; zob. np. M. Matzke, *Daibert von Pisa*, s. 135–187; A.V. Murray, *Daimbert of Pisa*, s. 81–102; S.B. Edgington, *Baldwin I of Jerusalem*, s. 95–98.

¹²⁰ FC, III, XXXIV, 16, s. 741–742; por. WT, IX, 15, s. 440–441.

¹²¹ Tak np. S. John, *Gotfryd z Bouillon*, s. 220–221.

¹²² Zob. A.V. Murray, *The Crusader Kingdom of Jerusalem*, s. 83–85, a za nim S. John, *Gotfryd z Bouillon*, s. 221.

¹²³ *Epistula Dagoberti patriarchae Hierosolymitani ad omnes Teutonicae regionis catholicos*, w: DKJ, s. 176.

¹²⁴ WT, IX, 16, s. 441–442.

¹²⁵ Zob. np. M. Tangheroni, *Pisa, l'Islam, il Mediterraneo, la prima crociata: alcune considerazioni*, w: *Toscana e Terrasanta nel Medioevo*, red. F. Cardini, Florence 1982, s. 49; B. Hamilton, *The Latin Church in the Crusader States. The Secular Church*, London 1980, s. 14; A. Jotischky, *Crusading and the Crusader States*, Harlow 2004, s. 135; por. P. Skinner, *From Pisa to the Patriarchate*, s. 163–164.

¹²⁶ H.S. Fink, *The Foundation of the Latin States, 1099–1118*, w: *A History of the Crusades*, t. 1, red. M.W. Baldwin, K.M. Setton, Philadelphia 1958, s. 379.

¹²⁷ Tak też H.E. Mayer, zob. UKJ, nr 29, s. 139.

W zaprezentowanym kontekście wykorzystanie tytułu zbieżnego z *advocatus Sancti Sepulchri* na dyplomie z 1104 r., jak *defensor civitatis sancte Ierusalem*, niosłoby za sobą określone treści związane z toczącym się sporem o kształt władzy Łacinników w Outremer. Ujmując rzecz krótko, po śmierci Gotfryda z Bouillon w lipcu 1100 r. Dagobert z Pizy wraz z Tankredem starali się opanować Jerozolimę, wysyłając nawet posłańca do Boemunda w Antiochii, aby ten przejął władzę¹²⁸. Na przeszkodzie ich planów stanęło stronnictwo znane jako *domus ducis Godefridi* („dom księcia Gotfryda”), które powołało na tron Baldwina z Boulogne, wówczas hrabiego Edessy (1097–1100). Rycerze lotaryńscy uchwycili najważniejszy punkt Jerozolimy, czyli Wieżę Dawida, czekając na swojego kandydata. Baldwin nie tracił czasu i już ok. 9 XI 1100 stanął ze swoimi wojskami w świętym mieście¹²⁹. Umocniwszy własne stronnictwo i uzyskawszy potwierdzenie obioru na władcę, opuścił Jerozolimę i dokonał objazdu granic swojego terytorium. W tym czasie Dagobert został ulokowany poza miastem w klasztorze na Górze Syjon i zabroniono mu wjazdu do Jerozolimy. Baldwin powrócił dopiero 21 grudnia, aby cztery dni później zostać koronowanym w Betlejem przez patriarchę, co było wynikiem osiągniętego porozumienia i chwilowego załagodzenia sporu¹³⁰. Jak zanotował Albert z Akwizgranu, miejsce koronacji w Betlejem Baldwin obrał po to, aby nie nosić złotej korony tam, gdzie Jezus Chrystus nosił koronę cierniową¹³¹. Niemniej nie miał on oporów, aby sprawować władzę królewską w Jerozolimie. Być może więc miejsce koronacji ułagodziło przedstawicieli duchowieństwa, którzy mogli, jak w 1099 r., protestować przeciwko koronacji w świętym mieście, a Baldwin wyszedł ich oczekiwaniom naprzeciw. Warto zauważyć, że w relatywnie krótkim okresie jednego roku, od obioru Gotfryda z Bouillon w lipcu 1099 po grudzień 1100 r., elity nowo powstałego państwa doszły do przekonania, że na jego czele potrzebny jest król. Wpływ na taką zmianę musiał mieć konflikt stronnictwa *domus ducis Godefridi* z Dagobertem z Pizy i jego sojusznikami, np. Tankredem, grożący utratą wpływów przez osoby, które zdecydowały się na pozostanie w Palestynie i związały się z domem Boulogne.

Pozycja Baldwina I już u początku jego rządów uległa zatem wzmocnieniu w stosunku do tej, jaką w konflikcie z Dagobertem zajmował Gotfryd. Oprócz skupienia wokół siebie elity władzy i królewskiego namaszczenia kolejnymi istotnymi elementami dla monarchii były odpłynięcie z Outremer pizańskiej floty¹³², a także osłabienie Tankreda, którego wkrótce król zmusił do przekazania portu w Hajfie jednemu ze swoich stronników, Galdemarowi Carpenelowi¹³³. Mniej więcej w marcu 1101 r. przyплыła flota genueńska, dzięki czemu Baldwin I mógł zrezygnować z szukania pizańskiego wsparcia¹³⁴. Ponadto król postarał się, aby doprowadzić do depozycji ze stolca patriarchalnego, a ostatecznie i wygnania Dagoberta z Pizy, który udał się do Jafy, gdzie spędził zimę 1101/1102 r., aby już w marcu 1102 r. znaleźć się Antiochii¹³⁵. Ostatecznie legat papieski Robert z Paryża w 1102 r. zdeponował Dagoberta, a na jego miejsce wybrano Ewremara z Théroutanne¹³⁶. W 1104 r. były patriarcha wrócił na Zachód, szukając pomocy u papieża Paschalisa II, który ostatecznie przywrócił go na urząd. W 1105 r. (lub 1107) Dagobert był w trakcie drogi powrotnej, aby odzyskać patriarchat, ale zmarł w Mesynie na Sycylii¹³⁷. Starcie dwóch ambitnych jednostek, Baldwina z Boulogne oraz Dagoberta z Pizy, o kształt władzy krzyżowców w Palestynie, które w historiografii często opisuje się jako starcie między *regnum* a *sacerdotium*, zakończyło się ostatecznie zwycięstwem króla i wygnaniem patriarchy¹³⁸.

¹²⁸ AA, VII, 26–27, s. 520–523.

¹²⁹ Więcej zob. np. A.V. Murray, *Daimbert of Pisa*, s. 81–102.

¹³⁰ FC, II, V, 11–12, s. 383–384; AA, VII, 43, s. 550–551.

¹³¹ AA, VII, 43, s. 550–551.

¹³² Więcej zob. np. M. Matzke, *Daibert von Pisa*, s. 169, 175–176; S.B. Edgington, *Baldwin I of Jerusalem*, s. 66–67.

¹³³ AA, VII, 44–45, s. 550–555.

¹³⁴ Tamże, 54, s. 562–563.

¹³⁵ Tamże, 63, s. 574–575; M. Matzke, *Daibert von Pisa*, s. 193–194.

¹³⁶ AA, IX, 16–17, s. 656–659.

¹³⁷ FC, II, XXVI, 1–2, s. 464–467; FC, II, XXXVII, 1, s. 514; WT, XI, 4, s. 500; szerzej o tych wydarzeniach zob. np. M. Matzke, *Daibert von Pisa*, s. 187–200; A.V. Murray, *The Crusader Kingdom of Jerusalem*, s. 81–93; P. Skinner, *From Pisa to Patriarchate*, s. 155–172.

¹³⁸ Zob. np. M. Matzke, *Daibert von Pisa*, s. 187; Ch. MacEvitt, *The Crusades and the Christian World of the East: Rough Tolerance*, Philadelphia 2008, s. 115–120; S.B. Edgington, *Baldwin I of Jerusalem*, s. 88. Interesujące studium o sakralizacji

W świetle przytoczonej sytuacji politycznej roku 1104 analizowany powyżej przywilej dla Genui, gdyby przyjąć tezę o jego autentyczności, byłby dokumentem królewskim, który w trakcie żywego sporu Baldwina I z Dagobertem z Pizy, trwającym aż do śmierci tego drugiego, ograniczałby tytułarny zakres władzy królewskiej i sytuowałby wystawcę po stronie zwolenników zdeponowanego patriarchy. Wydaje się to wysoce nieprawdopodobne. Należy również wspomnieć o braku formuły dewocyjnej w dokumencie, która legitymizowała boskie pochodzenie władzy królewskiej. Jest to zaskakujący zabieg, zwłaszcza jeśli porówna się inne dyplomy wystawione przez króla. Na dziewięciu zachowanych w pełni dokumentach królewskich wszystkie zawierają formułę dewocyjną, osiem z nich frazę *dei gratia*¹³⁹, a jeden *dispositione dei*¹⁴⁰. Dlaczego zatem Baldwin I miałby z niej zrezygnować akurat w dokumencie potwierdzającym przywileje dla Genui? W perspektywie młodego, kształtującego się dopiero Królestwa musiał to być ogromnie istotny dyplom, jedna z pierwszych umów o charakterze międzynarodowym, a więc okazja do okazania prestiżu i podkreślenia godności monarchy oraz legitymacji sprawowanej przez niego władzy. W obliczu braku formuły dewocyjnej pozycja Baldwina I wydaje się wręcz podważana.

Zastanawia również, dlaczego – przez formułę *rex Iudaeae et Hierusalem* – w początkowych latach panowania król stawiałby Judeę ponad Jerozolimę w oficjalnej tytułaturze? Co prawda wzmianka o *regnum iudaicum* na określenie terytorium opanowanego przez krzyżowców pojawia się u Rajmunda z Aguilers¹⁴¹, jednak jest to termin rzadki, niemający porównania w skali z licznymi odniesieniami do Jerozolimy u innych, a nawet u tego samego autora¹⁴². Co więcej, nie ma on kontynuacji, trudno więc o materiał porównawczy i ewentualne wykazanie ciągłości formuły. Być może twórcy dokumentu chcieli przedstawić w perspektywie geografii biblijnej Królestwo Jerozolimskie, które mogło przypominać dawną Judeę, obejmując jej kluczowe ośrodki (m.in. Hebron, Betlejem, Jerycho). Niemniej wciąż wydaje się, że było to tylko stanowisko zewnętrznych twórców dokumentu, a nie królewskiego otoczenia.

Wątpliwości budzi również fakt, że formuła z tzw. złotej inskrypcji, „król świętego miasta Jerozolimy” („*rex civitatis sancte Ierusalem*”), nie występuje w żadnym spośród zachowanych dokumentów w odniesieniu do Baldwina I, a tylko do patriarchy jerozolimskiego¹⁴³. Byłoby to zatem jej pierwsze użycie, które na dodatek nie znalazło kontynuacji przez ponad 40 lat. Najpewniej jest to więc zwrot późniejszy, gdyż pojawia się w kancelarii królewskiej w odniesieniu do władców od czasów Baldwina III (1143–1163), a dokładnie od 19 II 1146¹⁴⁴. Następnie dominuje w tytułaturze królewskiej aż do utraty Jerozolimy w 1187 r., a ostatnim jego użytkownikiem był Gwidon z Lusignan (1186–1192)¹⁴⁵. Wielce prawdopodobne jest, że zanotowana formuła nie oddaje realiów politycznych okresu, w którym dyplom miał powstać. Obserwacja ta pokrywa się z tezą H.E. Mayera o czasie powstania treści inskrypcji w momencie sporu Genui z późniejszymi królami Jerozolimy, poczynając właśnie od Baldwina III.

Konkludując tę część rozważań, należy stwierdzić, że zarówno tzw. złota inskrypcja, jak i dokument z 1104 r. najpewniej nie są pierwszymi źródłami zawierającymi oficjalną tytułaturę Baldwina I, ale genueńskimi falsyfikatami narzucającymi tytuł władcy niejako z zewnątrz. Nie odzwierciedlają więc samoprezentacji monarchy ani formuł wykorzystywanych w utworzonej *ad hoc* kancelarii królewskiej Jerozolimy.

władzy królewskiej przez cud świętego ognia w warunkach rywalizacji między monarchą a patriarchą przedstawił J. Rubenstein, *Holy Fire and Sacral Kingship in Post-Conquest Jerusalem*, „Journal of Medieval History”, 43, 2017, s. 470–484.

¹³⁹ UKJ, nr 31, s. 146–149; nr 32, s. 149–151; nr 40, s. 159–164; nr 42, s. 165–168; nr 52, s. 177–179; nr 57, s. 185–187; nr 58, s. 187–189; nr 64, s. 195–198; zestawienie wskazanych dyplomów, zob. aneks.

¹⁴⁰ UKJ, nr 56, s. 183–185 (aneks, nr 13).

¹⁴¹ RA, s. 154.

¹⁴² Rajmund z Aguilers w całym utworze używa nazwy *Jerusalem*, *Jerosolima* ok. 63 razy.

¹⁴³ UKJ, nr 53, s. 180: „Arnulfus dei gratia sanctae Hierosolymitanae ecclesiae patriarcha” („Arnulf z Bożej łaski patriarcha świętego Kościoła jerozolimskiego”).

¹⁴⁴ UKJ, nr 215, s. 399–401: „Ego Balduinus per dei gratiam in sancta Ierusalem Latinorum rex quartus” („Ja Baldwin z Bożej łaski czwarty król Łacinników w świętej Jerozolimie”).

¹⁴⁵ UKJ, nr 488, s. 832–835.

Ego Balduinus gratia dei rex Ierosolimitanus – pierwszy tytuł Baldwina I

Pierwszy dokument, będący bez wątpienia wytworem działającej *ad hoc* kancelarii królewskiej, który dotrwał do naszych czasów i zawiera tytułaturę Baldwina I, jest datowany na okres między 25 V a 23 IX 1106 lub 1107. Dyplom zawiera potwierdzenie przywilejów dla benedyktyńskiego klasztoru na Górze Tabor¹⁴⁶. W intytlacji wystawca określa się jako „Ego Balduinus gratia dei rex Ierosolimitanus” („Ja Baldwin z Bożej łaski król jerozolimski”)¹⁴⁷. Występuje więc formuła dewocyjna, a odniesienie do świętego miasta pojawia się w formie przymiotnikowej. Tytułatura podkreśla znaczenie związku monarchy i jego panowania nad świętym miastem, co w przywołanym kontekście sporu z patriarchą Dagobertem i jego roszczeniami wydaje się nie bez znaczenia. Tę konstatację potwierdza fakt, że w dyspozycji dokumentu pojawia się fraza „Ego Balduinus rex Ierosolimis dono dei impositus” („Ja Baldwin ustanowiony jako król w Jerozolimie z daru Boga”), umacniająca jeszcze powiązanie panowania króla nad Jerozolimą¹⁴⁸. Tytułatura zbieżna z intytlacją w dokumencie dla benedyktynów z Góry Tabor, czyli „Ego Balduinus gratia dei rex Ierosolimitanus”, występuje na jeszcze dwóch dokumentach królewskich, jednym z 28 IX 1110¹⁴⁹ oraz drugim, datowanym na okres 25 XII 1114 – 31 VIII 1115, gdzie zachodzi zmiana w zapisie formy przymiotnikowej świętego miasta: „Balduinus dei gratia rex Iherosolimitanus”¹⁵⁰.

Natomiast w *intitulatio* chronologicznie drugiego zachowanego dyplomu wystawionego przez króla ok. 25 XII 1107 – pierwszej połowie 1108 r. dla klasztoru NMP z Doliny Jozafata pojawia się inna tytułatura: „Ego Balduinus dei gratia rex Hierosolimorum” („Baldwin z Bożej łaski król Jerozolimy”)¹⁵¹. Zapis świętego miasta w formie *Hierosolimorum* i jej odmianach występuje także na dwóch innych dokumentach, z ok. 1114 oraz z jesieni–zimy 1115 r.¹⁵² W ostatnim przypadku nastąpiła zmiana pisowni na *Iherosolimorum*. Tytułatura zawierająca zapis Jerozolimy, jako „Ego Balduinus dei gratia rex Ierusalem”, pojawia się dwukrotnie w dokumentach wystawionych przez władcę. Jeden raz, z wariacją zapisu *Iherusalem*, występuje w dokumencie z 20 VI 1112¹⁵³ oraz w dyspozycji niezwykle ważnego dokumentu datowanego na 24 IX 1109 – 24 III 1110 i wystawionego dla kościoła w Betlejem¹⁵⁴. Król potwierdzał w nim wolę ustanowienia biskupstwa w miejscu swojej królewskiej koronacji i to, że m.in. za jego sprawą uzyskano od papieża o zgodę, aby tego dokonać. Przywołując analizowany wyżej tytuł Baldwina I zawarty na jego pieczęci, +BALDVINVS DEI GRA(TIA) REX HIERVSALEM, można zauważyć, że wykazuje on zgodność tylko z dwoma wskazanymi dyplomami królewskimi oraz znajduje poświadczenie użycia w dalszych dwóch przypadkach¹⁵⁵. Tytułatura sfragistyczna nie jest więc tożsama z analizowanym materiałem dyplomatycznym, podlegającym większemu różnicowaniu niż legenda napieczneta.

Należy dodać także, że w intytlacji wskazanego powyżej dokumentu dla kościoła w Betlejem pojawia się inna, wyjątkowa na tle pozostałych dyplomów królewskich, tytułatura, a mianowicie: „Ego

¹⁴⁶ UKJ, nr 31, s. 146–149.

¹⁴⁷ Tamże, s. 148 (aneks, nr 5).

¹⁴⁸ Tamże, s. 149.

¹⁴⁹ UKJ, nr 42, s. 165–168 (aneks, nr 9).

¹⁵⁰ UKJ, nr 58, s. 187–189 (aneks, nr 15).

¹⁵¹ UKJ, nr 32, s. 149–151 (aneks, nr 6).

¹⁵² UKJ, nr 57, s. 185–187 (aneks, nr 14); nr 64, s. 195–198 (aneks, nr 16).

¹⁵³ UKJ, nr 52, s. 177–179 (aneks, nr 12).

¹⁵⁴ UKJ, nr 40, s. 159–164 (aneks, nr 8); więcej o kontekście politycznym powstania biskupstwa w Betlejem zob. H.E. Mayer, *Bistümer, Klöster und Stifte im Königreich Jerusalem*, Stuttgart 1977, s. 58–60, 112–137, 170–171.

¹⁵⁵ We wskazanym kontekście warto przywołać tytuły obecne w listach Anzelma z Canterbury skierowanych do Baldwina I. W każdym z przypadków użyto innej wersji tytułatury: *rex Hierusalem* oraz *rex Jerosolymitanus*, ale zawsze zawierającej formułę dewocyjną „dei gratia”, zob. *S. Anselmi Opera Omnia*, IV, *Epistola IX*, s. 206 (por. 324. *Ad Baldewinum regem Hierosolymorum*, w: *S. Anselmi Cantuariensis Archiepiscopi Opera Omnia*, t. 5, wyd. F.S. Schmitt, Edinburgh 1951, s. 255 – *rex Ierusalem*); IV, *Epistola XXX*, s. 220–221 (235. *Ad Baldewinum regem Hierosolymorum*, w: *S. Anselmi Cantuariensis Archiepiscopi Opera Omnia*, t. 4, wyd. F.S. Schmitt, Edinburgh 1949, s. 142 – *rex Jerosolymitanus*). Wydaje się więc, że były one stosowane wymiennie i rozgraniczenie między nimi nie miało wyraźnego charakteru.

Balduinus ab exultante clero, principibus et populo primus rex Francorum nutu divino electus atque status Ierosolimitano successi solio” („Ja Baldwin, wybrany przez radośnie wykrzykujący kler, możnych i lud oraz ustanowiony jako pierwszy król Franków z woli Bożej wstąpiłem na tron jerozolimski”)¹⁵⁶. Wskazany dłuższy ustęp dokumentu z jednej strony zdradza kulisy obioru Baldwina I na władcę, który dokonał się za zgodą miejscowych elit, a z drugiej przez formułę dewocyjną podkreśla, że nastąpiło to z woli Bożej. Jest to więc literalny wyraz legitymizacji władzy sprawowanej przez nowo obranego króla, opierającej się na szerokim poparciu społecznym i boskiej sankcji. Wyraźnie zostało też podkreślone centrum społeczności, której przewodzi władca, tj. tron jerozolimski.

Uwagę zwraca także formuła *primus rex Francorum* („pierwszy król Franków”), gdyż termin „Frankowie” jest niezwykle popularny w dziełach opisujących pierwszą krucjatę¹⁵⁷. Niektórzy autorzy tylko we Frankach widzą odbiorców wezwania Urbana II w Clermont do podjęcia wyprawy do Ziemi Świętej¹⁵⁸. Muzułmańscy przeciwnicy postrzegali krzyżowców przede wszystkim Franków (*Faranğ, Ifranğ*), wyróżniających się na tle Bizantyńczyków, Rzymian (*Rûm*), zwłaszcza swoją odwagą i walecznością, a ziemie im poddane przedstawiali jako „kraj Franków” (*balad al-Ifranğ*)¹⁵⁹. W łacińskim kręgu kulturowym ogromną rolę w rozumieniu tego terminu odgrywa odwołanie do dziedzictwa imperium Karola Wielkiego. Jak zwrócił uwagę Matthew Gabrielle, granice tego wyobrazonego dominium obejmowały niemal cały świat chrześcijański XII w., odgrywając przy tym ważną rolę w pamięci zbiorowej ludzi Zachodu¹⁶⁰. Dlatego też w kontekście jerozolimskim termin *rex Francorum* odnosi się najpewniej do szerszej wspólnoty polityczno-kulturowej, przywołującej na myśl wspólne dziedzictwo. Ponadto nic nie wskazuje na to, aby tytułatura Baldwina I jako *rex Francorum* wpisywała się w koncepcję rządów nad *tria regna* (*Francia, Burgundia, Aquitania*), obecną w ideologii politycznej Kapetyngów, a król Jerozolimy i jego następcy uzurpowali władzę nad trzema królestwami, a tym bardziej nad całą prowincją *Gallia*¹⁶¹. O ile można wskazać na dominację terminu „Frankowie” w dziełach historiograficznych, o tyle w całym korpusie dyplomatycznym Królestwa Jerozolimskiego (1099–1291) tytuł *rex Francorum* pojawia się tylko czterokrotnie¹⁶². Główną przyczyną, dla której wskazana formuła się nie przyjęła, było zapewne to, że nie podkreślała ona kluczowego dla ideologii monarszej związku z Jerozolimą i wobec tego nie mogła na dłużej utrzymać się w palestyńskim kontekście społeczno-politycznym.

Ponadto, jak można zaobserwować, wspólnotę w Outremer określały jeszcze inne terminy niż Frankowie. Tytułatura w dyspozycji dokumentu dla kościoła w Betlejem brzmi bowiem: „dei gratia rex Ierusalem Latinorum primus” („z Bożej łaski pierwszy król Jerozolimy Łacinników”)¹⁶³. Podobna formuła pojawia się również w dyplomie datowanym na jesień–zimę 1115 r.: „Ego Balduinus dei gratia

¹⁵⁶ UKJ, nr 40, s. 162 (aneks, nr 8).

¹⁵⁷ Stąd też tytuły dzieł opisujących pierwszą wyprawę krzyżową, jak *Gesta Francorum et aliorum Hierosolymitanorum, Historia Francorum qui ceperunt Iherusalem*, itp.; więcej zob. M. Bull, *Overlapping and Competing Identities in the Frankish First Crusade*, w: *Le Concile de Clermont de 1095 et l'appel à la croisade*, s. 195–211; M. Balard, *Dei Gesta per Francos. L'usage du mot Francs dans les chroniques de la première croisade*, w: *Clovis, histoire et mémoire*, red. M. Rouche, Paris, 1997, s. 474–484.

¹⁵⁸ Zob. np. *Guitberti Abbatis Sanctae Mariae Novigenti Historia quae inscribitur Dei gesta per Francos*, wyd. R.B.C. Huygens, Turnhout 1996, II, 1, s. 108.

¹⁵⁹ A. Leclercq, *Portraits croisés: L'image des Francs et des Musulmans dans les textes sur la Première Croisade: Chroniques latines et arabes, chansons de geste françaises des XIIe et XIIIe siècles*, Paris 2010, s. 149–169; J.V. Tolan, *Saracens and Ifranj: Rivalries, Emulation, and Convergences*, w: J.V. Tolan, G. Veinstein, H. Laurens, *Europe and the Islamic World. A History*, Princeton 2013, s. 27–48, 74; zob. też N. Christie, *The Origins of Suffixed Invocations of God's Curse on the Franks in Muslim Sources for the Crusades*, „Arabica”, 48, 2001, s. 254–266.

¹⁶⁰ M. Gabrielle, *An Empire of Memory. The Legend of Charlemagne, the Franks, and Jerusalem before the First Crusade*, Oxford–New York 2011, s. 154–159.

¹⁶¹ W sprawie tytułu królów Francji jako *rex Francorum* w okresie panowania Baldwina I, tj. Filipa I (1060–1108) oraz Ludwika VI (1108–1137), zob. np. O. Guyotjeannin, *Les actes établis par la chancellerie royale sous Philippe Ier*, „Bibliothèque de l'École des chartes”, 147, 1989, s. 29–48, a zwłaszcza K. Lohrmann, *Der Titel der Kapetinger bis zum Tod Ludwigs VII*, w: *Intitulatio III*, s. 201–256.

¹⁶² UKJ, nr 40, s. 159–164; nr 123, s. 286–287; nr 128, s. 296–298; nr 363, s. 629–632.

¹⁶³ UKJ, nr 40, s. 159–164 (aneks, nr 8).

Latinitatis Iherosolimorum rex” („Ja Baldwin z Bożej łaski król łacińskiej Jerozolimy”)¹⁶⁴. Fraza „Balduinus primus rex Latinorum” („Baldwin pierwszy król Łacinników”) występuje także w dokumencie patriarchy Jerozolimy Gibelina i Arnulfa z Chocques, który powstał w okresie między zimą 1109/1110 r. a 6 IV 1112, a więc była ona używana w otoczeniu królewskim¹⁶⁵. Terminy odwołujące się do idei łacińskości, w kontekście wskazanych dyplomów, nie nawiązywały tylko do sfery językowej czy polityczno-kulturowej, ale w równym stopniu także religijnej¹⁶⁶. Łacina funkcjonowała jako wspólny język liturgii przybyszów z Zachodu, pochodzących z różnych regionów Europy i posługujących się na co dzień różnymi dialektami czy językami. W konsekwencji stanowiła istotny element kultury frankijskiego Outremer. W wymiarze symbolicznym i politycznym język łaciński pozwalał zintegrować wszystkich, którzy przybyli do Syrii i Palestyny, oraz wyartykułować głęboką tożsamość państw założonych przez krzyżowców wokół elementu jednoczącego. Trwałość formuły nawiązującej do idei łacińskości ukazuje świadomy wybór następców Baldwina I na tronie jerozolimskim, którzy włączyli ją do swojej tytulatury. Stąd też już Baldwin II używał często tytułu *dei gratia rex Hierusalem Latinorum* („z Bożej łaski król Jerozolimy Łacinników”). Również obserwatorzy z zewnątrz podkreślali łacińskość Królestwa Jerozolimy, o czym świadczy wzmianka anonimowego autora *Tractatus de locis et statu sancte terre ierosolimitane*, który pod koniec XII lub na początku XIII w. wzmiankował, że „Jerosolimitana provincia latinum regem habet” („prowincja jerozolimaska ma króla łacińskiego”)¹⁶⁷.

W czasach panowania Baldwina I Jerozolima była bez wątpienia ideologicznym, politycznym i religijnym centrum oraz zwornikiem całej wspólnoty Łacinników w Outremer i stąd zapewne jej stała obecność w tytulaturze. Od nazwy świętego miasta ukute zostało również samo określenie Królestwa, co wyraźnie pokazuje tytuł wystawcy znajdujący się w dokumencie datowanym na 25 III lub 6 IV – 31 VIII 1114: „Ego Balduinus regnum Iherosolimitanum dispositione dei optinens” („Ja Baldwin posiadający z Bożego zarządzenia Królestwo Jerozolimskie”)¹⁶⁸. Odwołanie się do Jerozolimy w tytule królewskim wydaje się więc oczywistym wyborem, który, jak powyżej przedstawiono, znajduje solidne potwierdzenie źródłowe. Co więcej, choć w większości dyplomów z lat 1100–1118 brak wzmianki o miejscu ich wydania, to gdy już taka informacja się pojawia, mowa jest o Jerozolimie¹⁶⁹. W pozostałych przypadkach można natomiast domniemywać, że dyplomy wystawiono w świętym mieście.

Warto jeszcze zauważyć, że we wszystkich analizowanych dziewięciu zachowanych dokumentach królewskich pojawia się zaimek osobowy *ego*. Użycie go w pełnej tytulaturze funkcjonuje aż do XIV w. w kancelarii królewskiej. Baldwin I wyznaczył więc, wcale nie oczywisty, standard, do którego stosowali się wszyscy jego następcy na jerozolimskim tronie¹⁷⁰. Ponadto, w przeciwieństwie np. do tytulatury Kapetyngów, w dyplomach Baldwina I bardzo rzadko, gdyż tylko w jednym przypadku, pojawia się *Hoheistitel*¹⁷¹. Natomiast w większej liczbie przykłady jego użycia znajdują się w dokumentach innych wystawców w odniesieniu do króla. Tak więc w dokumencie królewskim dla klasztoru na Górze Tabor z ok. 11 XI 1100 – wiosny 1103 r. Baldwin I został określony jako jeden z „pełnych chwały książąt” („gloriosi [...] principes”)¹⁷². Forma *gloriosus* („sławny”, „pełen chwały”, „dostojny”) lub *gloriosissimus* („przesławny”, „najdostojniejszy”) pojawia się jeszcze pięć razy w dokumentach patriarchów Jerozolimy,

¹⁶⁴ UKJ, nr 64, s. 195–198 (aneks, nr 16).

¹⁶⁵ UKJ, nr 49, s. 174.

¹⁶⁶ Zob. np. D. Iogna-Prat, *La Terre sainte disputée*, „Médiévales”, 41, 2001, s. 83–112; C. Rouxpetel, *L’Identité d’un chrétien occidental, pèlerin en Terre sainte, face à la diversité des chrétiens d’Orient: l’approche de Burchard de Mont Sion*, „Questes”, 24, 2012, s. 48–65; S. Salvado, *Rewriting the Latin Liturgy of the Holy Sepulchre: Text, Ritual and Devotion for 1149*, „Journal of Medieval History”, 43, 2017, nr 4, s. 403–420.

¹⁶⁷ B.Z. Kedar, *Tractatus de locis et statu sancte terre ierosolimitane*, w: *The Crusades and Their Sources*, s. 129 (całość s. 111–133).

¹⁶⁸ UKJ, nr 56, s. 185 (aneks, nr 13).

¹⁶⁹ Np. UKJ, nr 64, s. 198: „Factum autem hoc privilegio in Iherusalem”.

¹⁷⁰ Np. w kancelarii Filipa II Augusta zrezygnowano z zaimka *Ego* w oficjalnej tytulaturze królewskiej, zob. K. Lohrmann, *Der Titel der Kapetinger*, s. 232–236.

¹⁷¹ Tamże, s. 218–225.

¹⁷² UKJ, nr 25, s. 130.

Gibelina z Arles oraz Arnulfa z Chocques¹⁷³, a także raz w dyplomie Tankreda¹⁷⁴. W użyciu jest również wyraz *inclitus* („słynny”, „znany”, „znakomity”) – wykorzystany dwukrotnie¹⁷⁵, a także *invictissimus* („niezwyciężony”, „niepokonany”, „najbardziej niezwyciężony”) – pochodzący z genueńskiej „złotej inskrypcji”¹⁷⁶. Warto zauważyć, że w pierwszych latach panowania, tj. 1100–1103, dwukrotnie przedstawiciele elit Królestwa, Tankred oraz patriarcha Ewremar określili w dokumentach Baldwina I jako *rex christianissimus* („król arcychrześcijański”)¹⁷⁷. Być może we wskazanym okresie istniała potrzeba polityczna, aby podkreślić religijną rolę władcy-krzyżowca w podtrzymywaniu i ekspansji chrześcijaństwa, przywołując określenie godne Karola Wielkiego. W ten sposób elity Outremer wpisywałyby się w zjawisko *imitatio Caroli Magni*, przedstawiając jego potomka jako kolejnego arcychrześcijańskiego króla, opiekującego się i poszerzającego granice Kościoła. Stoi to w zgodzie z propagandą królewską wyrażoną w *Liber secundus de Gestis regis Balduini primi* autorstwa królewskiego kapelana, Fulchera z Chartres¹⁷⁸. Przesłanie utworu wydaje się jasne: Baldwin I jest wspaniałym chrześcijańskim władcą i zdobywcą, który umacnia prawdziwą wiarę na podbijanych obszarach i walczy w ich obronie z niewiernymi. Określenie *rex christianissimus* wpisywałoby się zatem w szerszą koncepcję kreacji królewskiego wizerunku.

Podsumowanie

Konkludując niniejsze rozważania, należy stwierdzić, że najprawdopodobniej pierwszym tytułem wykorzystywanym przez Baldwina I była formuła *Ego Balduinus gratia dei rex Ierosolimitanus*, zarejestrowana po raz pierwszy ok. 1106/1107 r. Każdy zachowany dokument królewski z lat 1106–1118 zawiera, jako stałe elementy, zaimek osobowy *ego*, formułę dewocyjną oraz odniesienie do panowania nad Jerozolimą, wyrażoną w różnych wersjach zapisu, jak np. *rex Hierosolimorum*, *rex Hierusalem*, *rex Ierosolymitanus*, wyraźnie wskazując centrum religijno-polityczne wspólnoty Franków czy Łacinników w Outremer. Istotnym czynnikiem politycznym, który miał wpływ na ukształtowanie się tytułatury Baldwina I, był jego spór z Dagobertem z Pizy. Koronacja w Betlejem oraz wprowadzenie tytułu królewskiego miało w tym kontekście legitymizować władzę, wskazywać na jej boskie pochodzenie oraz dodawać prestiżu monarsze, aby wynieść go ponad innych członków elity w Outremer. Jak się okazało, był to niezwykle ważny zabieg w kontekście konfliktu między patriarchą Jerozolimy a jej królem o kształt nowo założonego Królestwa. W relatywnie krótkim czasie Baldwin I umocnił swoją pozycję względem pozostałych krzyżowców, a jego status, jako namaszczonego w Betlejem monarchy, był znacznie wyższy niż jego brata Gotfryda, którego rolę można postrzegać jako *primus inter pares*. Stąd też tytuł *rex Iudaeae* oraz *rex et defensor civitatis sancte Ierusalem*, znajdujący się w dokumentach genueńskich, jest najpewniej formułą zapisaną przez osobę z zewnątrz, niepochodzącą z otoczenia królewskiego, a przy tym nieoddającą realiów roku 1104, tylko czasów znacznie późniejszych. Prawdopodobnie powstał na potrzeby falsyfikatu stworzonego w toku sporu Genui z królami Jerozolimy, Baldwinem III, Amalrykiem I i Baldwinem IV.

Panowanie Baldwina I wprowadziło normy obecne w kancelarii królewskiej aż do czasów Królestwa Cypru, wśród których wyróżnia się stosowanie formuły numeracyjnej biorącej początek od pierwszego króla świętego miasta. Warto nadmienić, że tytułatura sfragistyczna Baldwina I nie zawsze pokrywa się z tytułaturą dyplomatyczną. Ta druga podlega bowiem większej fluktuacji, na co wpływ miało zapewne i to, że kancelaria królewska, ze stojącym na jej czele kanclerzem, została sformowana dopiero w 1115 r.

¹⁷³ UKJ, nr 46, s. 171–172; nr 51, s. 176–177; nr 53, s. 179–180; nr 55, s. 181–183; CCSSJ, nr 25, s. 85–86.

¹⁷⁴ UKJ, nr 20, s. 124.

¹⁷⁵ UKJ, nr 24, s. 128; nr 55, s. 181–183.

¹⁷⁶ UKJ, nr 28, s. 135.

¹⁷⁷ UKJ, nr 20, s. 124; nr 24, s. 128.

¹⁷⁸ V. Epp, *Fulcher von Chartres. Studien zur Geschichtsschreibung des ersten Kreuzzuges*, Düsseldorf 1990; zob. też N.L. Paul, *A Warlord's Wisdom. Literacy and Propaganda at the Time of the First Crusade*, „Speculum”, 85, 2010, nr 3, s. 534–566; T. Pelech, *Kształtowanie wizerunku Baldwina I, króla Jerozolimy. Fulcher z Chartres i partie wierszowane w opisach zdobycia nadmorskich miast Lewantu*, w: *Balkany – Bizancjum – Bliski Wschód. Studia z dziejów i kultury wieków średnich*, red. A. Paroń, Wrocław 2022, s. 39–56.

Aneks

Tytulatura Baldwina I (1100–1118) w dokumentach królewskich

Poniższa tabela przedstawia tytulaturę Baldwina I jako władcy Jerozolimy (1100–1118) w wystawionych przez niego dokumentach, wraz z ich datacją i odniesieniem do wydania krytycznego oraz cyfrowej bazy danych Revised Regesta Regni Hierosolymitani Database.

Lp.	Tytulatura	Datacja	Edycja	RRR
1.	rex Ierusalem	ok. 11 XI 1100 – 8 lub 24 III 1101	UKJ, nr 19, s. 123	55
2.	gloriosi Ierosolimitane urbis principes Godefridus et successor eius Balduinus	ok. 11 XI 1100 – wiosna 1103	UKJ, nr 25, s. 130	70
3.	Baldoinus rex Hierosolymitanus primus	przed 6 V 1104	UKJ, nr 27, s. 131–132	77
4.	Ego Balduinus rex Iudaeae et Hierusalem ac defensor sancti Sepulchri domini nostri Iesu Christi Baldoinus rex Iudaeae et Ierusalem ac defensor sanctissimi Sepulcri domini nostri Ihesu Christi	tekst B: 26 V – 33 IX 1104 tekst G: 1109	UKJ, nr 29, s. 137–144	80
5.	Ego Balduinus gratia dei rex Ierosolimitanus Balduinus rex Ierosolimis dono dei impositus	25 V – 23 IX 1106 lub 1107	UKJ, nr 31, s. 146–149	90
6.	Ego Balduinus dei gratia rex Hierosolimorum	25 XII 1107 – pierwsza połowa 1108	UKJ, nr 32, s. 149–151	93
7.	Balduinus Latinitatis Ierosolimorum rex primus	26 V 1104 – zima 1109/1110	UKJ, nr 37, s. 157	106
8.	Ego Balduinus ab exultante clero, principibus et populo primus rex Francorum nutu divino electus atque statutus Ierosolymitano successi solio dei gratia rex Ierusalem Latinorum primus	24 IX 1109 – 24 III 1110	UKJ, nr 40, s. 159–164	110
9.	Ego Balduinus gratia dei rex Ierosolimitanus	28 IX 1110	UKJ, nr 42, s. 165–168	114
10.	rex Balduinus Ierusalem primus	(ok. 1110)	UKJ, nr 43, s. 168–169	115
11.	rex Balduinus primus	11 XI 1100 – koniec 1111	UKJ, nr 47, s. 172–173	119
12.	Ego Balduinus dei gratia rex Iherusalem	20 VI 1112	UKJ, nr 52, s. 177–179	129
13.	Ego Balduinus regnum Iherosolimitanum dispositione dei optinens	25 III lub 6 IV – 31 VIII 1114	UKJ, nr 56, s. 183–185	147
14.	Ego Balduinus dei gratia Ierosolimorum rex	ok. 1114	UKJ, nr 57, s. 185–187	148
15.	Ego Balduinus dei gratia rex Iherosolimitanus	25 XII 1114 – 31 VIII 1115	UKJ, nr 58, s. 187–189	151
16.	Ego Balduinus dei gratia Latinitatis Iherosolimorum rex	jesień–zima 1115	UKJ, nr 64, s. 195–198	158
17.	rex Balduinus primus	ok. 11 XI 1100 – 2 IV 1118	UKJ, nr 66, s. 200–201	638
18.	rex Ierusalem Balduinus primus rex Latinorum	ok. 11 XI 1110 – 2 IV 1118	UKJ, nr 69, s. 203–204	171
19.	Balduinus Latinitatis Ierosolimorum rex primus	13 V 1110 – 2 IV 1118	UKJ, nr 78, s. 212–213	181
20.	Balduinus rex Hierosolymorum primus	4 XII 1110 – 2 IV 1118	UKJ, nr 79, s. 213–214	182

Legenda: RRR – Revised Regesta Regni Hierosolymitani Database, <http://crusades-regesta.com>; UKJ – *Die Urkunden der lateinischen Könige von Jerusalem*, t. 1–4, wyd. H.E. Mayer, Hannover 2010.

Studies on the title of Baldwin I, the king of Jerusalem (1100–1118)

Summary: The article analyses the title of the king of Jerusalem, Baldwin I, based on a corpus of documents issued during his reign (1100–1118) and supplemented by sphragistic material and historiographic sources. The conclusions indicate that the first attested title used by the king was *Ego Balduinus gratia dei rex Ierosolimitanus* (“I Baldwin by the God’s grace king of Jerusalem”). Furthermore, the Jerusalem chancellery used several formulas, different in writing, such as *rex Jerusalem*, *rex Ierosolimitanus*, *rex Ierosolimorum*, etc., expressing the same idea of rule over the Holy City and emphasising its key role as the political and religious centre of the Latin community in Outremer. All the surviving royal diplomas contained the personal pronoun *ego* and the devotional formula *per dei gratiam* (since c. 1106/1107) but co-existing with other formulas (*dei optinens*, *dono dei*, *dei nutu*). It is also noteworthy that an invariable practice during the reign of Baldwin I is that he always referred to Jerusalem in his royal title, but without using the formula *in sancta (civitate) Ierusalem*, which appears on the diplomas of the Latin patriarchs of Jerusalem and later kings; from Baldwin III (1146) to Guy of Lusignan (1192). The chosen royal title used by Baldwin I is a testament to the changing political situation and challenges he faced during his reign, with the clash with the patriarch Dagobert of Pisa over the primacy of Jerusalem proving crucial. Ultimately, Baldwin I made his mark on posterity in such a way that it was from him that the distinctive numerical formula (*rex primus*, *rex secundus*, *rex tertius*, etc.) began to be used by successive rulers of the Kingdom of Jerusalem.

Nota o autorze: Tomasz Pelech – dr nauk humanistycznych, pracownik Zakładu Historii Średniowiecznej na Wydziale Historii Uniwersytetu Warszawskiego. Naukowo interesuje się szeroko rozumianymi dziejami wypraw krzyżowych oraz państw krzyżowców w Outremer, a także Bizancjum, szczególnie w okresie panowania dynastii Komnenów (1081–1185).

Author: Tomasz Pelech – PhD, employee of the Department of Medieval History at the Faculty of History, University of Warsaw. His scholarly interests include the broadly understood history of the Crusades and the Crusader states in Outremer, as well as the Byzantine Empire, particularly under the Comnenian Dynasty (1081–1185).

Wydział Historii
Uniwersytet Warszawski
Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa
e-mail: t.pelech@uw.edu.pl

Bibliografia

Źródła

Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana. History of the Journey to Jerusalem*, wyd. S.B. Edgington, Oxford 2007
Le Cartulaire du Chapitre du Saint-Sépulcre de Jérusalem, wyd. G. Bresc-Bautier, Paris 1984
Fulcheri Carnotensis Historia Hierosolymitana (1095–1127), wyd. H. Hagenmeyer, Heidelberg 1913
Regesta Regni Hierosolymitani, t. 1–2, wyd. R. Röhricht, Innsbruck 1893–1904
Die Urkunden der lateinischen Könige von Jerusalem, t. 1–4, wyd. H.E. Mayer, Hannover 2010

Opracowania

Crouzet-Pavan É., *Le mystère des rois de Jérusalem 1099–1187*, Paris 2013
 Edgington S.B., *Baldwin I of Jerusalem, 1100–1118*, Abingdon–New York 2019
 Favreau M.-L., *Das Diplom Balduins I. für Genua und Genuas Goldene Inschrift in der Grabeskirche*, „Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken”, 55/56, 1976, s. 22–95
 France J., *The Election and Title of Godfrey de Bouillon*, „Canadian Journal of History”, 18, 1983, s. 321–330
 Kedar B.Z., *Again: Genoa’s Golden Inscription and King Baldwin I’s Privilege of 1104*, w: *Chemins d’outre-mer. Études d’histoire sur la Méditerranée médiévale offertes à Michel Balard*, red. D. Coulon, C. Otten-Froux, P. Pagès, D. Valérian, Paris 2004, s. 495–502

- Kedar B.Z., *Genoa's Golden Inscription in the Church of the Holy Sepulchre. A Case for the Defence*, w: *I comuni italiani nel regno crociato di Gerusalemme. Atti del Colloquio di Gerusalemme, 24–28 maggio 1984*, red. G. Airdi, B.Z. Kedar, Genova 1986, s. 317–335
- Kool R., *Civitas regis regvm omnivm. Inventing a Royal Seal in Jerusalem, 1100–1118*, w: *Crusading and Archaeology. Some Archaeological Approaches to the Crusades*, red. V. Shotten-Hallel, R. Weetch, London 2021, s. 245–262
- Kool R., *The Genoese Quarter in Thirteenth-Century Acre. A Reinterpretation of Its Layout*, „Atiquot”, 31, 1997, s. 187–200
- Lohrmann K., *Der Titel der Kapetinger bis zum Tod Ludwigs VII*, w: *Intitulatio III. Lateinische Herrschertitel und Herrschertitulaturen vom 7. bis zum 13. Jahrhundert*, red. H. Wolfram, A. Scharer, Wien–Köln–Graz 1988, s. 201–256
- Matzke M., *Daibert von Pisa: Zwischen Pisa, Papst und erstem Kreuzzug*, Sigmaringen 1998
- Mayer H.E., *Études sur l'histoire de Baudouin Ier, roi de Jérusalem*, w: tenže, *Mélanges sur l'histoire du royaume latin de Jérusalem*, Paris 1984, s. 10–91
- Mayer H.E., *Genuesische Fälschungen. Zu einer Studie von Antonella Rovere*, „Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde”, 45, 1999, s. 21–60
- Mayer H.E., *Die Kanzlei der lateinischen Könige von Jerusalem*, t. 1–2, Hannover 1996
- Mayer H.E., C. Sode, *Die Siegel der lateinischen Könige von Jerusalem*, Wiesbaden 2014
- Murray A.V., *The Crusader Kingdom of Jerusalem. A Dynastic History 1099–1125*, Oxford 2000
- Murray A.V., *The Title of Godfrey of Bouillon as Ruler of Jerusalem*, „Collegium Medievale”, 3, 1990, s. 163–178
- Rovere A., *Rex Balduinus Iamuensibus privilegia firmavit et fecit. Sulla presunta falsità del diploma di Baldovino I in favore dei Genovesi*, „Studi Medievali”, 37, 1996, nr 3, s. 95–133
- Rubenstein J., *Holy Fire and Sacral Kingship in Post-Conquest Jerusalem*, „Journal of Medieval History”, 43, 2017, s. 470–484
- Tibble S., *Monarchy and Lordships in the Latin Kingdom of Jerusalem, 1099–1291*, Oxford 1989
- Wolfram H., *Intitulatio I. Lateinische Königs- und Fürstentitel bis zum Ende des achten Jahrhunderts*, Wien–Köln–Graz 1967